

FELDMAN'IN ELEŞTİREL ANALİZ ÖĞRENME MODELİ İLE BÜTÜNLEŞTİRİLMİŞ SANAT TEMELLİ SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİ

ART-BASED SOCIAL STUDIES EDUCATION INTEGRATED WITH FELDMAN'S CRITICAL ANALYSIS LEARNING MODEL

Tuğba SELANİK AY¹, Zehra SAMSA²

ÖZ: Sosyal bilgiler disiplinlerarası yapıya sahip bir derstir. Feldman'ın Eleştirel Analiz Öğrenme Modeli (ESÖM) disiplinleri bütünleştirmenin yanı sıra ele alınan sanat eserine yorum getirme, değerlendirme, anlama, sorgulama, estetik açıdan ifade etmeyi içerir. Her aşamada sanat sosyal bilgiler dersi gözüyle bakmak ve iki alanı bütünleştirmek olasıdır. Bu araştırmada sosyal bilgiler dersi için ESÖM basamakları (betimleme, çözümlenme, yorumlama ve yargılama) temel alınarak ders planları geliştirilmiştir; planlarda Sosyal bilgiler ve görsel sanatlar dersi kazanımlarıyla birlikte ele alınmıştır. Planlarda farklı türde sanat eserlerine (tablo, minyatür, heykel ve mimari eserler) yer verilmiştir. Araştırma karma yöntem derslerinden biri olan gömülü karma desen biçiminde desenlenmiş olup, araştırmanın nicel boyutu ön-test son-test kontrol gruplu yarı deneysel desen; nitel boyutu ise temel nitel araştırma biçiminde desenlenmiştir. Veriler dijital okuryazarlık, pedagojik sanat eleştirisi yeterlik algısı ve öğrenci günlükleri ve yüz yüze görüşmelerle elde edilmiştir. Araştırma sonucunda ESÖM ile bütünleştirilmiş Sosyal bilgiler derslerinin ortaokul öğrencilerinin dijital okuryazarlık ve pedagojik sanat eleştirisi yeterlik algısı üzerinde deney grubu lehine anlamlı bir farklılık yarattığı belirlenmiştir. Ayrıca ortaokul öğrencileri Sosyal bilgiler derslerini, ilgi çekici, eğlenceli, bilgilendirici bulduklarını ve sanata olan ilgilerinin arttığını vurgulamışlardır. Elde edilen sonuçlar ışığında ESÖM ile bütünleştirilmiş Sosyal bilgilerin farklı becerileri kazandırma bağlamında etkisini belirlemeye yönelik araştırmalar gerçekleştirilebilir.

Anahtar Sözcükler: Sosyal bilgiler, Feldman'ın eleştirel analiz öğrenme modeli, dijital okuryazarlık, sanat eleştirisi

ABSTRACT: Social studies is a multidisciplinary course. In addition to integrating disciplines, Critical Analysis Learning Model (CALM) involves interpreting, evaluating, understanding, questioning, and aesthetically expressing the work of art. At every stage, it is possible to look at the work of art from a social studies perspective and integrate the two fields. In this study, lesson plans were developed on the basis of the steps of CALM (description, analysis, interpretation and judgment), social studies and visual arts acquisitions were handled together in the plans. Different types of artworks (paintings, miniatures, sculptures and architectural works) were included in the plans. The quantitative dimension of the research, which was carried out in the form of embedded mixed design, was designed with a quasi-experimental design with pre-test post-test control group and the qualitative dimension was designed with basic qualitative research. Quantitative data were obtained through digital literacy, pedagogical art criticism competence perception scale while qualitative data were obtained through student diaries and face-to-face interviews. As a result of the study, it was determined that social studies lessons integrated with CALM created a significant difference in favor of the experimental group on digital literacy, pedagogical art criticism efficacy perception of middle school students. In addition, middle school students emphasized that they found social studies lessons interesting, fun, informative and that their interest in art increased. In light of the results obtained it can be recommended to conduct research on social studies lessons integrated with the CALM in the context of gaining different skills.

Keywords: Social studies, Feldman critical analysis learning model, digital literacy, art criticism

Bu makaleye atf vermek için:

Selanik Ay, T. ve Samsa, Z. (2024). Feldman'ın eleştirel analiz öğrenme modeli ile bütünleştirilmiş sanat temelli sosyal bilgiler eğitimi, *Trakya Eğitim Dergisi*, 14(Özel Sayı), 138-164.

Cite this article as:

Selanik Ay, T., & Samsa, Z. (2024). Art-based social studies education integrated with Feldman's critical analysis learning model. *Trakya Journal of Education*, 14(Special Issue), 134-164.

¹ Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar/Türkiye, e-mail: tsay@aku.edu.tr, ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1368-052X>

² Doktora Öğrencisi, Afyonkarahisar/Türkiye, e-mail: samsazehra@gmail.com, ORCID <https://orcid.org/0009-0000-4151-7418>

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

One of the ten major themes in the social studies standards is culture. Societies around the world express culture—their identity—through the arts with dance, music, drama, and visual products. Making art is a way to express cultural norms and perspectives. Using cultural anthropology as one lens, teachers can show how different societies live and evolve through their art. As a consequence, elementary children can learn about how cultures develop and the various attributes of culture—either in the past or the present. Social studies is an interdisciplinary subject and one of the ten main themes in the social studies program is culture. Societies around the world express their culture - their identity - through the arts in dance, music, drama and visual products. Making art is a way of expressing cultural norms and perspectives. Teachers can show students how different societies live and develop through their arts. Thus, primary school children can learn how cultures have developed and the various qualities of culture, past and present (Burnstein & Knotts). In this context, utilizing art, which is a part of culture, as an educational tool can contribute to students in the social studies course in terms of both understanding culture and expressing themselves in cultural ways (Selanik Ay, 2021). In Canada, one of the countries in the world that combines art and social studies, there are many efforts to integrate social studies and different fields with art. The most natural way to integrate subject areas may be to incorporate art into lessons. However, integrating art does not mean doing some coloring and painting activities every week, but rather creating art projects that teach real art skills by integrating them with social studies, or looking at existing artworks in the context of social studies content. In Canada, social studies lessons have been integrated with the arts by creating a variety of lessons around landscapes and geographies studied to develop art skills such as drawing, sculpture and painting, thus recognizing the potential for both fields. While students learned art skills, they also learned social studies (<https://brainninja.ca/connecting-social-studies-and-art/>). One way to integrate the arts into Social Studies in a systematic way could be to use Feldman's critical analysis learning model approach (CALM) in the lessons. Feldman emphasizes that he believes that students' ability to reason and express themselves about works of art will contribute to a better understanding and love of art (Feldman, 1982). Feldman Critical Analysis Learning Model (CALM) consists of four stages: description, analysis, interpretation and judgment. When the literature was reviewed, a limited number of studies (Akyol, 2022; Çetinkaya Aydoğdu, 2024; Tuncel & Gürsoylar, 2017; Epstein & Dauber, 2016; Taylor, Monck & Ayoub, 2014; Akhan, 2013; Burstein & Knotts, 2011; Zwirn & Libresco, 2010) were found that addressed social studies and art together. However, there is no research on social studies integrated with "CALM". In this context, it is hoped that this study will shed light on the literature and bring an innovation to the field.

Method

In this study, embedded mixed design, one of the mixed method types, was used. The quantitative dimension of the research was carried out using a quasi-experimental design with pre-test post-test control group, and during the implementation process (5 weeks), Social Studies lessons were taught with lesson plans developed in accordance with the Social Studies approach integrated with ESLM and virtual galleries designed accordingly in the experimental group; in the control group, it was carried out with the current curriculum and textbook. In the 5th grade level research, the experimental group consisted of 25 students and the control group consisted of 25 students, and the application was carried out with a total of 50 middle school students. The qualitative data set of this study consisted of face-to-face interviews with 6 focus students who were at the lower, middle and upper levels in terms of course achievement and course interest, and course diaries in which students recorded their opinions and experiences at the end of each lesson. The quantitative data set of the study consisted of "Digital Literacy Scale", "Critical Thinking Scale for Secondary School Students" and "Pedagogical Art Criticism Competence Perception Scale". Jamovi package program was used in the analysis of quantitative data in the study, and the data obtained in the qualitative dimension were analyzed by content analysis.

Findings

When the findings obtained from the preliminary interviews are examined, it is seen that three themes were obtained: artistic interest, contributions of art and visual arts / social studies. When the findings

obtained from the post-interviews are examined, it is seen that 4 themes were obtained: Social Studies, Visual Arts, Social Studies-Visual Arts relationship and the artists who want to be recognized. When the findings obtained from student diaries are examined, it is seen that 6 themes were obtained as affective contribution, social studies, technology, art, problems experienced and cultural transfer. When the findings obtained are examined, it is seen that middle school students have much more superficial art knowledge and interest in the preliminary interviews, while the findings obtained from the final interviews and diaries show that middle school students know different types of artworks (painting, miniature, architecture, sculpture, etc.) and many Turkish and foreign artists. In the findings obtained, it can be said that middle school students gained competence in the context of interpreting a work of art by associating it with the subject studied, obtaining evidence from that work of art and making inferences, as well as making art criticism. In addition, it is seen that they expressed that their interest in art and social studies course increased, they found the lesson fun, and they gained an aesthetic perspective. In this context, it can be said that the social studies lessons taught with CALM contributed to students in the context of both social studies education and visual arts education. In the quantitative dimension of the study, it was observed that there was no significant difference between the experimental and control groups when the pre-test results of art criticism skills, critical thinking skills, digital literacy scale of secondary school students were compared, but when the post-test results of the experimental and control groups were compared, there was a significant difference in favor of the experimental group.

Discussion and Conclusion

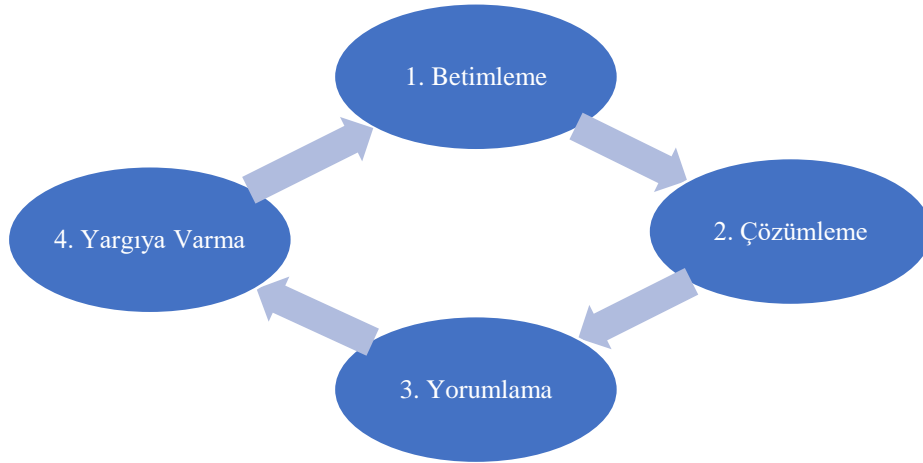
It was seen that there was no significant difference between the experimental and control groups when the pre-test results of the Social Studies course integrated with CALM were compared, but when the post-test results of the experimental and control groups were compared, there was a significant difference in favor of the experimental group. It was observed that middle school students learned to interpret a work of art in Social Studies lessons taught with CALM, that interpreting a work of art developed their fluent speaking skills and improved their painting skills, that they developed awareness of different types of artworks, that they acquired new knowledge in the context of art and Social Studies, that they found Social Studies lessons fun, that they acquired new information about Turkey/different countries, and that they learned to make a virtual art gallery. It was observed that students learned the cultural elements of their own region and country, were able to make past-present comparisons, and contributed to cultural awareness by examining elements such as tools, games, clothes, and holidays used in the past. Secondary school students stated contributions to perceiving, recognizing and adopting culture in works of art. It was determined that middle school students mentioned values such as sensitivity, patriotism, aesthetics, helpfulness, solidarity, independence, freedom, responsibility and respect. In addition, middle school students stated in their diaries that they learned concepts such as cowshed, the meaning of old flags, UNESCO, felt, shepherd outfit (kepenek), tourism, miniature, engraving. It was observed that middle school students gained skills such as digital literacy, media literacy, financial literacy, critical thinking and values such as aesthetics and frugality.

GİRİŞ

Sosyal bilgiler çok disiplinli bir derstir ve sosyal bilgiler programında yer alan on ana temadan biri kültürdür (Burnstein & Knotts). Kültür bir topluma özgü bilim, sanat, edebiyat, adalet, müzik, mimari gibi değerlerinin o toplumu oluşturan bireyler tarafından paylaşılarak, zaman içerisinde işlenerek bireylere temel kişilik niteliklerini kazandırdığı; toplumları birbirinden ayıran unsurdur (Karip, 2012). Kültür insanların algılama, düşünme, iletişim kurma, öğrenme, teknolojiyi kullanma gibi çok sayıda faaliyeti gerçekleştirmesini doğrudan etkilemektedir (Temel Eğinli, 2011). Günümüzde hızlı bir şekilde gelişen iletişim teknolojileri sayesinde her türlü bilgi çok geniş insan kitlelerine ulaşabilmektedir. Böylece bilgi alışverişine ve karşılıklı etkileşime dayalı iletişim kültür anlamında da etkisini göstermektedir. Bu da kültürler arasında iletişim, karşılıklı uzlaşma, hoşgörü ve kültürel yakınlaşmalara sebep olmaktadır (Özkul, 2005). Bir toplumu toplum yapan, o topluma üyeleri arasında bağ kuran en önemli unsur kültürdür. Kültürel öğelere uyum sağlamak o topluma uyum sağlamayı; kültürlerarası bir bakış açısına sahip olmak da dünyaya uyum sağlamayı beraberinde getirmektedir (Selanik Ay, 2021). Bu bağlamda her geçen gün çeşitliliği artan toplumda uyum içinde birlikte yaşama isteğinin sağlanabilmesi için, bireyler ve gruplar arasındaki karşılıklı etkileşimde çoğulcu, çeşitli ve dinamik kültürel kimliklerin kabul edilmesi gerekir (UNESCO, 2001). Günümüzde kitle iletişim araçlarının artmasıyla yerel kültürden evrensel kültüre bir geçiş yaşanmaktadır. Kültürel farkındalık ve ifade, müzik, sahne sanatları, edebiyat, görsel sanatlar aracılığı ile bilgi deneyim ve duyguların yaratıcı biçimde ifadesidir. (Recommendation of the EU Parliament and of the Council, 2006).

Bu yeterlikle ilgili temel bilgi, beceri ve tutumlar; yerel, ulusal ve dünya içinde kültürün farkında olmayı içermenin yanında kültürel çalışmalara ilişkin temel bilgileri ve popüler kültürü kapsar.

Dünyanın dört bir yanındaki toplumlar kültürlerini, yani kimliklerini dans, müzik, drama ve görsel ürünlerle sanat yoluyla ifade ederler. Sanat yapmak, kültürel normları ve bakış açılarını ifade etmenin bir yoludur. Öğretmenler, farklı toplumların sanatları aracılığıyla nasıl yaşadıklarını ve geliştiklerini öğrencilere gösterebilirler. Böylece ilköğretim çağındaki çocuklar kültürlerin nasıl geliştiğini ve geçmişte ya da günümüzde kültürün çeşitli niteliklerini öğrenebilirler (Burnstein & Knotts). Bu bağlamda kültürün bir parçası olan sanattan eğitsel bir araç olarak yararlanmak sosyal bilgiler dersinde öğrencilere hem kültürü anlamak hem de kültürel yollarla kendini ifade etmek bağlamında katkılar sağlayabilir (Selanik Ay, 2021). Dünyada sanat ve sosyal bilgileri birleştiren ülkelerden biri olan Kanada'da sosyal bilgilerin ve farklı alanların sanatla bütünleştirilmesine yönelik çok sayıda çaba olduğu görülmektedir. Konu alanlarını birleştirmenin en doğal yolunun sanatı derslere dâhil etmek olduğu vurgulanmaktadır. Ancak sanatla bütünleştirmekten kasıt, her hafta biraz renklendirme ve boyama etkinlikleri yapmak değil; gerçek sanat becerilerini öğreten sanat projelerini Sosyal bilgilerle bütünleştirerek yaratmak ya da var olan sanat eserlerine sosyal bilgiler içeriği bağlamında bakmaktır. Kanada'da çizim, heykel, resim gibi sanat becerilerini geliştirmek için incelenen manzaralar ve coğrafyalar etrafında çeşitli dersler oluşturularak sosyal bilgiler dersleri sanat ile bütünleştirilmeye çalışılmış, böylece her iki alan için de bir potansiyel olduğu fark edilmiştir. Öğrenciler sanat becerilerini öğrenirken aynı zamanda sosyal bilgileri de öğrenmişlerdir (<https://brainninjas.ca/connecting-social-studies-and-art/>). Sistematik bir yolla sanatı sosyal bilgilere entegre etmenin bir yolu derslerde Feldman'ın eleştirel analiz öğrenme modeli yaklaşımını (ESÖM) kullanmak olabilir. Feldman, öğrencilerin sanat eserlerine ilişkin akıl yürütüp kendilerini ifade edebilmelerinin sanatı daha iyi kavramalarına ve sevmelerine katkı sağlayacağına inandığını vurgulamaktadır (Feldman, 1982). ESÖM 4 aşamadan oluşmaktadır. Bu aşamalar Şekil 1'de şu şekilde verilmiştir:

Şekil 1. Feldman'ın Eleştirel Analiz Öğrenme Modeli

Şekil 1 'de görüldüğü gibi Feldman'ın eleştirel analiz öğrenme modelinde olduğu gibi betimleme, çözümleme, yorumlama ve yargılama olmak üzere dört basamaklı bir yol izlenebilir. Bu basamaklarda yapılacaklar şu şekilde açıklanabilir (Feldman, 1994; Jones, 2008):

Betimleme: Sanat eleştirisinin ilk adımı olan betimlemede öğrencilerin doğrudan sanat eserinde ne gördüklerine ilişkin gözlem yaparak nesnel biçimde gördüklerini listelemeleri beklenir. Bu süreçte öğrenciler, eserin adı, sanatçısı, eserin yaratıldığı yer, eserin unsurları, kullanılan malzemeler gibi boyutlara ilişkin gözlem ve araştırmalarını sunarlar.

Çözümleme: Bu aşamada sanat eseriyle verilmek istenen mesaja ilişkin öğrenciler düşüncelerini ifade ederler. Bu düşünceleri ifade ederken sanatın unsurları ve tasarım ilkeleri gibi bilgi gerektiren boyutlara da değinecekleri için belli bir hazırbulunuşluk düzeyine sahip olmaları; bilgi sahibi değilse de sanat eleştirisi yapmaya ilişkin çeşitli uygulamalarla hazırbulunuşluk düzeylerinin yükseltilmesi gerekmektedir. Esere ilişkin sanat eleştirisi yaparken bu eseri nasıl planlandığı (eylem, hareket, çizgi vb.); eserdeki benzerlikler, eserdeki vurgu noktaları, eserin konusu, eserdeki karakterler ve bunlar arasındaki ilişkiler üzerinde durulması beklenir.

Yorumlama: Bu aşamada öğrenciler eserin kendileri için anlamı, üzerlerinde yarattığı his, eserin ifade özellikleri ve buradan yola çıkarak sanatçının ne söylemeye çalıştığını düşündükleri üzerine tartışır. Bu tartışmalar sırasında eserin öğrencilere deneyimledikleri başka şeyleri hatırlatıp hatırlatmadığı (analoji veya metafor); dünyadaki diğer çalışmalar, fikirler, olaylar ile bu eser arasında nasıl bir ilişki kurabilecekleri ile ilgili sorular sorularak tartışmaların derinleşmesi sağlanır.

Yargıya Varma: Öğrenciler bu son aşamada eserin başarılı ya da başarısız olarak değerlendirilmesi bağlamında kendi görüşlerini ifade ederler. Bunu gerekçelere dayandırır. Bu aşamada öğretmen eserin hangi niteliklerinin onlarda başarılı ya da başarısız, özgün ya da özgün değil yargılamasına sebep olduğunu sorar. Bunun yanı sıra öğretmen, öğrencilerin başkalarının bu eseri değerlendirmesine yardımcı olmak için çeşitli kriterler sıralamalarını isteyebilir.

Bu araştırmada sosyal bilgiler dersi öğretim program 5. Sınıf kazanımları incelenmiş sanatla sosyal bilgilerin keşşedebileceği ve uygun sanat eserlerinin bulunabileceği kazanımlar seçilmiştir. Bu inceleme sonucunda 5. Sınıf “Kültür ve Miras”, “Etkin Vatandaşlık”, “Küresel Bağlantılar” öğrenme alanlarından seçilen ve 5. Sınıf görsel sanatlar dersi öğretim programından seçilen kazanımlar birbiri ile bütünleştirilerek ders planları hazırlanmıştır. ESÖM ile bütünleştirilmiş sosyal bilgiler ders planlarında kazanımların ele alınmasında tablo, minyatür, heykel gibi farklı türde ve farklı sanatçılara ait sanat eserleri kullanılmıştır. Bu amaçla her bir ders planı için sanal sanat galerileri oluşturulmuş ve derslerde sanal galeriler ESÖM’ün aşamaları izlenerek kullanılmıştır. Sanat eserlerine ilişkin açıklamalara sanal galerilerde yer verilmiştir. Bu açıklamalarda sanatçıya ilişkin bilgilere, eserin yapıldığı dönemin özelliklerine, eserin tarihine, ilgili sanat akımına yer verilmiştir. Böylelikle temel bir sanat eleştirisinde öğrencilere hareket noktası oluşturacak bilgilere yer verilmiştir. Araştırma uygulama süreci toplam 5 hafta (15 ders saati) sürmüştür. Uygulama sürecinde ele alınan sosyal bilgiler ve görsel sanatlar kazanımlarına Tablo 1’de şu şekilde yer verilmiştir:

Tablo 1. Geliştirilen ders planlarında ele alınan sosyal bilgiler ve görsel sanatlar kazanımları

Sosyal bilgiler Dersine Ait Kazanımlar	Görsel Sanatlar Dersine Ait Kazanımlar
SB.5.2.2. Çevresindeki doğal varlıklar ile tarihî mekânları, nesnelere ve eserleri tanıtır.	G.5.1.5. Görsel sanat çalışmasında dijital teknolojiyi kullanır.
SB.5.2.3. Ülkemizin çeşitli yerlerinin kültürel özellikleri ile yaşadığı çevrenin kültürel özelliklerini karşılaştırarak bunlar arasındaki benzer ve farklı unsurları belirler.	G.5.2.1. Yerel kültüre ait motifleri açıklar.
SB.5.2.5. Günlük yaşamdaki kültürel unsurların tarihî gelişimini değerlendirir.	G.5.2.2. Farklı kültürlerin sanatı ve sanatçıları arasındaki benzerlik ve farklılıkları açıklar.
SB.5.6.4. Millî egemenlik ve bağımsızlık sembollerimizden Bayrağımıza ve İstiklâl Marşına değer verir.	G.5.2.3. Geçmişte ve günümüzde yapılmış olan sanat eserleri arasındaki farklılıkları söyler.
SB.5.7.3. Turizmin uluslararası ilişkilerdeki önemini açıklar.	G.5.2.4. Müzeler ile Görsel Sanatları ilişkilendirir.
SB.5.7.4. Çeşitli ülkelerde bulunan ortak miras öğelerine örnekler verir.	G.5.2.5. Kullanılan sanat malzemeleri ile görsel sanat alanındaki meslekleri ilişkilendirir.
	G.5.3.1. Doğal ve inşa edilmiş çevreyi karşılaştırır.
	G.5.3.2. Seçilen sanat eserinin görsel özelliklerini analiz eder.
	G.5.3.3. Seçilen sanat eserinin içeriğini yorumlar.
	G.5.3.4. Bir sanat eserini yapıldığı dönem ve şartlara göre analiz eder.
	G.5.3.6. Sanat eserlerinin neden farklı değerlendirildiğini açıklar.
	G.5.3.7. Görsel sanat çalışmasında etik kurallara uyar.

Bu araştırmanın temel amacı ESÖM yaklaşımıyla yürütülen sosyal bilgiler derslerinin pedagojik sanat eleştirisi yeterlilik algısı ve dijital okuryazarlık üzerindeki etkisini belirlemenin yanı sıra ortaokul öğrencilerinin ESÖM yaklaşımıyla yürütülen sosyal bilgiler derslerine ilişkin görüşlerini belirlemektir. Araştırmanın nicel boyutunda ele alınan hipotezler şu şekildedir:

- ESÖM yaklaşımıyla yürütülen Sosyal bilgiler dersleri ortaokul öğrencilerinin pedagojik sanat eleştirisi yeterlilik algıları üzerinde anlamlı bir farklılık yaratmaktadır.

- ESÖM yaklaşımıyla yürütülen Sosyal bilgiler dersleri ortaokul öğrencilerinin dijital okuryazarlık becerileri üzerinde anlamlı bir farklılık yaratmaktadır

Araştırmanın nitel boyutunda ise, aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- Ortaokul öğrencilerinin ESÖM yaklaşımıyla yürütülen Sosyal bilgiler derslerine ilişkin görüşleri nelerdir?

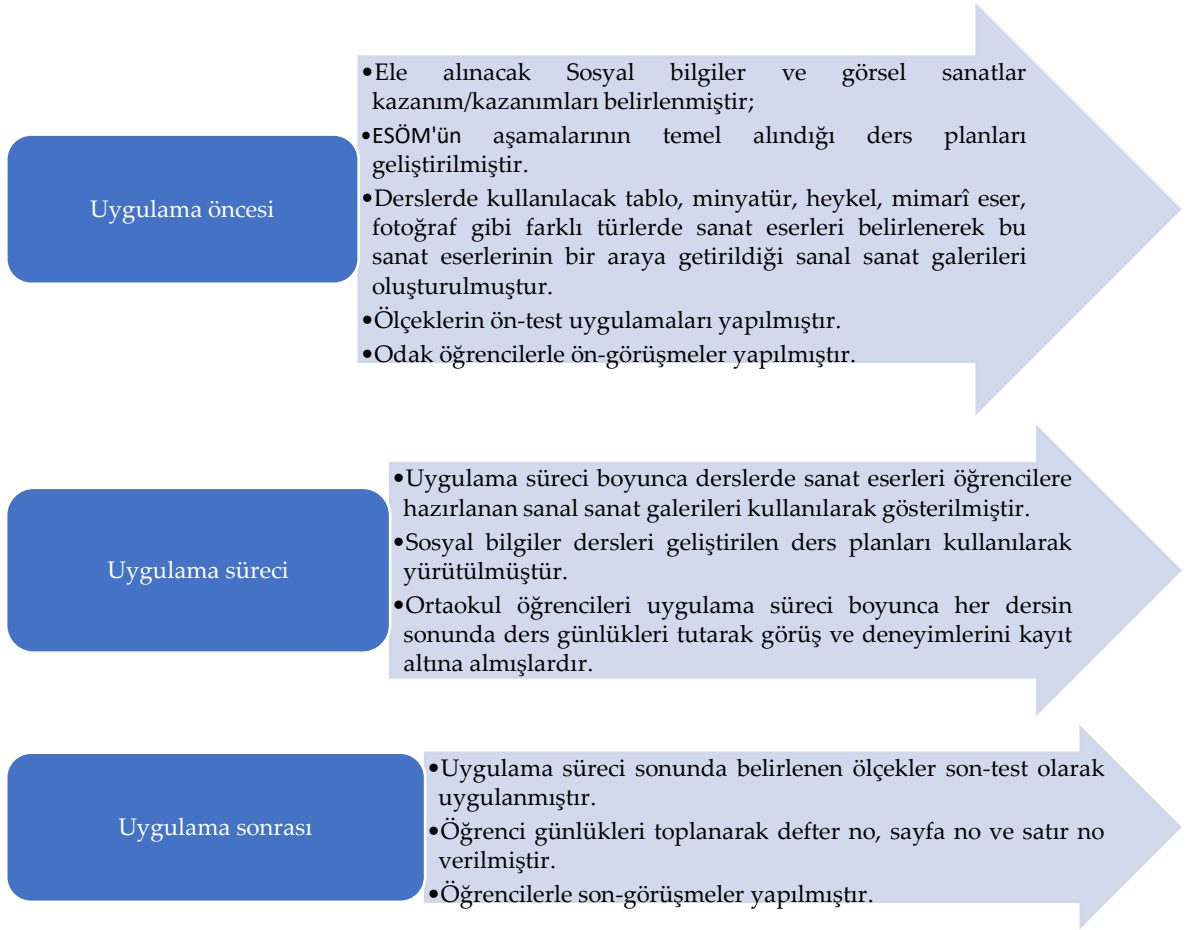
Alanyazın tarandığında, Sosyal bilgiler ve sanatı bir arada ele alan sınırlı sayıda araştırmaya (Akyol, 2022; Tuncel & Gürsoylar, 2017; Çetinkaya Aydoğdu, 2024; Epstein & Dauber, 2016; Taylor, Monck & Ayoub, 2014; Akhan, 2013; Burstein & Knotts, 2011; Zwirn & Libresco, 2010) rastlanmıştır. Ancak “ESÖM ile bütünleştirilmiş Sosyal bilgiler” ile ilgili bir araştırmaya rastlanmamıştır. Araştırmanın sosyal bilgilerin sanatla ne şekilde bütünleştirilebileceğini somutlaştırması; eleştirel analiz öğrenme modelinin sosyal bilgiler disiplinde nasıl uygulanabileceğine ilişkin alana katkı sağlaması ve böylelikle sosyal bilgiler eğitiminde sanatın bir eğitsel araç olarak daha sık kullanılmasının teşvik edilmesi umulmaktadır.

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, katılımcılar, verilerin toplanması ve analizi, araştırmanın etik izinleri başlıklarına yer verilmiştir.

Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada karma yöntem türlerinden gömülü karma desen kullanılmıştır. Karma yöntem araştırması; tek bir araştırma ya da araştırmalar dizisinde hem nicel hem de nitel verilerin toplanması, birleştirilmesi ve analiz edilmesine odaklanır. Araştırma probleminin nitel ve nicel yaklaşımları bir arada kullanarak ele alınması, tek bir yaklaşımla ele alınmasından daha derin bir anlayış sağlar (Creswell & Clark, 2007). Gömülü karma desen nicel ve nitel yöntemlerin birlikte kullanıldığı ancak birinin diğerine göre daha fazla ön plana çıktığı karma yöntem desenlerinden biridir. Yani araştırma büyük ölçüde nitel ya da nicel araştırmadır ancak elde edilen verilerin desteklenmesi, genellenmesi ya da açıklanması için alternatif yöntemle elde edilen verilere gereksinim vardır (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Bu araştırma da nitel verilerin ağırlıkta olduğu ve nicel verilerle desteklendiği bir yapıya sahiptir. Yani nitel veriler daha ön plandadır. Araştırma süreci Şekil 2’de özetlenmiştir:

Şekil 2. Araştırma Uygulama Süreci

Şekil 2’de de görüldüğü gibi araştırma uygulama süreci öncesinde ele alınacak Sosyal bilgiler ve görsel sanatlar kazanım/kazanımları belirlenmiştir; ESÖM aşamalarının temel alındığı ders planları geliştirilmiştir. Derslerde kullanılacak tablo, minyatür, heykel, mimarî eser, fotoğraf gibi farklı türlerde sanat eserleri belirlenerek bu sanat eserlerinin bir araya getirildiği sanal sanat galerileri oluşturulmuştur. Uygulama sürecinde derslerde sanat eserleri öğrencilere hazırlanan sanal sanat galerileri kullanılarak gösterilmiş ve ders ve planları uygulanmıştır. Sanal sanat galerilerinde eserlerin yanı sıra sanatçı, sanat akımı gibi bilgilere yer verilmiş; eseri öğrencilerin ESÖM’in temel aşamalarına uygun biçimde yorumlamaları sağlanmıştır.

Katılımcılar

Araştırmanın nicel boyutu ön-test son-test kontrol gruplu yarı deneysel desen kullanılarak gerçekleştirilmiş olup uygulama süreci (5 hafta) boyunca Sosyal bilgiler dersleri deney grubunda ESÖM ile bütünleştirilmiş Sosyal bilgiler yaklaşımı ile işlenmiş; kontrol grubunda ise mevcut öğretim programı ve ders kitabıyla yürütülmüştür. 5. sınıf düzeyinde gerçekleştirilen araştırmada deney grubu 14 erkek 11 kadın olmak üzere toplam 25; kontrol grubu ise 14 erkek 11 kadın olmak üzere toplam 25 öğrenciden oluşmuştur. Nicel boyut ise deney ve kontrol gruplarında yer alan 6. sınıf düzeyindeki toplam 50 ortaokul öğrencisi ile gerçekleştirilmiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Gömülü karma desenle yürütülen bu araştırmanın nitel veri setini ders başarısı ve ders ilgisi bakımından alt, orta ve üst düzeyde yer alan 6 odak öğrenciyle yapılan yüz yüze görüşmeler ve her dersin sonunda öğrencilerin görüş ve deneyimlerini kayıt altına aldıkları ders günlükleri oluşturmuştur. Araştırmanın nicel veri setini oluşturan ölçekler sırasıyla: Pala ve Başbüyük (2020) tarafından geliştirilen "Dijital Okuryazarlık Ölçeği" (Bu ölçek, toplamda 21 maddeden oluşmaktadır ve ölçeğin Cronbach’s alfa iç tutarlılık katsayısı 0.895 olarak bulunmuştur); Önal ve Taşkesen (2019) tarafından geliştirilen “Pedagojik Sanat Eleştirisi Yeterlilik Algısı Ölçeği” (Cronbach Alfa değeri .93 olan ölçek tek faktörlü bir yapıya sahip olup toplam 31 maddeden oluşmaktadır.) biçimindedir. Araştırma uygulama süreci 27 Kasım-29 Aralık tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Uygulama süreci öncesinde ön-görüşmeler ve ölçeklerin ön-test

uygulamaları yapılmıştır. Ön-görüşmeler 20-23 Kasım tarihleri arasında, ölçeklerin ön-test uygulamaları ise 24 Kasım tarihinde gerçekleştirilmiştir. Ön görüşmelerin süreleri, tarihleri ve katılımcıların kod isimleri Tablo 1’de şu şekilde verilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların kod isimleri ve görüşme süreleri

Kod İsim	Görüşme Tarihi	Görüşme Süresi
Berrin	20.11.2023	4:20
Duygu	21.11.2023	4:42
Yiğit	22.11.2023	3:59
Duygu	15.11.2023	3.50
Berrin	15.11.2023	3.40
Yiğit	15.11.2023	3.43

Araştırmada nicel verilerin analizinde Jamovi paket programı kullanılmıştır. Öncelikle normallik analizleri yapılmış; sonrasında t-testi ile ölçeklerin ön-test ve son-test uygulamalarından elde edilen veriler analiz edilmiştir. Nitel boyutta ise elde edilen veriler içerik analizi ile çözümlenmiş, elde edilen veriler tablolar halinde sunulmuş ve katılımcıların görüşlerinden yapılan doğrudan alıntılarla desteklenmiştir. Araştırmanın nitel boyutunda; nitel araştırmanın doğasına uygun olarak inandırıcılığı sağlamak için uzun süreli etkileşim, derinlik odaklı veri toplama ve uzman incelemesi kullanılmıştır (Yıldırım & Şimşek, 2018). Araştırmada araştırmacı inandırıcılığı sağlayabilmek amacıyla 27 Kasım-29 Aralık tarihleri arasında yaklaşık beş hafta boyunca araştırma ortamında bulunmuştur. Aynı zamanda araştırmacı; araştırma öncesinde ve sonrasında öğrencilerle görüşmeler yapmıştır. Araştırma ortamında araştırmacının uzun süre kalmasının yanı sıra araştırma sonunda görüşmelerin yapılması araştırmanın inandırıcılığını artırmaktadır. Görüşülen kişiler genellikle görüşmenin başında araştırmacı eskisine açık olmaktadır. Süreç ilerledikçe geçen zamanda güven ortamı oluşup görüşülen kişinin verdiği cevaplar daha samimi olmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2018).

Araştırmanın Etik İzinleri

Etik değerlendirmeyi yapan kurul adı: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu

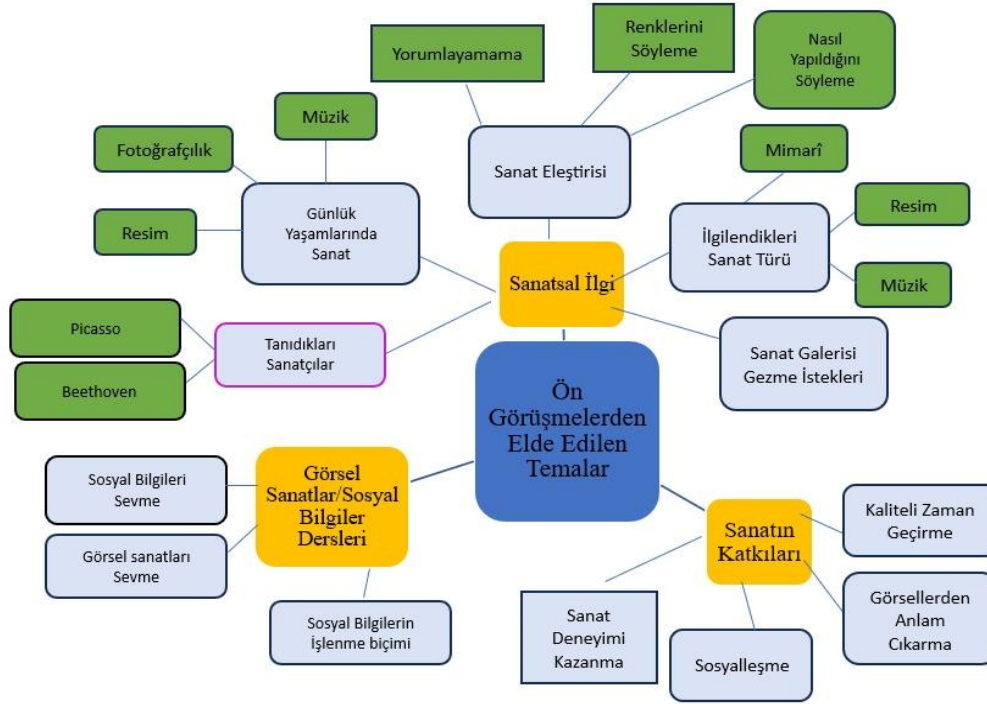
Etik değerlendirme kararının tarihi: 21.12.2023

Etik değerlendirme belgesi sayı numarası: 234765

BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde elde edilen veriler tablo ve şekiller halinde sunulmuş; nitel boyutta elde edilen veriler katılımcıların görüşlerinden yapılan doğrudan alıntılarla desteklenmiştir. Elde edilen nitel ve nicel veriler karma yöntemin doğasına uygun biçimde birbiri ile ilişkilendirilerek; birbirini destekleyecek biçimde yorumlanmıştır. Nitel boyutta ön görüşme, son görüşme, öğrenci günlüklerinden elde edilen verilere yer verilirken, nicel boyutta da uygulanan ölçeklerin normallik analizlerinin yanı sıra ön-test ve son-testlerinden elde edilen bulgular yer almaktadır. Öğrencilerle gerçekleştirilen ön-

görüşmelerden elde edilen temalar Şekil 3'te şu şekilde verilmiştir:

Şekil 3. Ön-görüşmelerden elde edilen temalar

Ön görüşmelerden elde edilen bulgular incelendiğinde sanatsal ilgi, sanatın katkıları ve görsel sanatlar/Sosyal bilgiler olmak üzere üç tema elde edildiği görülmektedir. Ortaokul öğrencilerinin sanatsal ilgi teması altında ilgilendikleri sanat türü ve gerekçesi alt teması bağlamında elde edilen bulgular Tablo 3'de şu şekilde verilmiştir:

Tablo 3. Ortaokul öğrencilerinin “ilgilendikleri sanat türü”

Sanat türü	Gerekçesi
Mimari	Mimari eserleri incelemeyi sevmeye
	Mimari eserinin nasıl yapıldığına ilişkin araştırma yapmayı sevmeye
Müzik	Melodika çalma
	Müzik dinleme
	Kendi bestemi yapma
Resim	Resim yapmayı sevmeye
	Boş zamanlarında resim yapmaktan keyif alma

Tablo 3'te görüldüğü üzere ortaokul öğrencilerinin ilgilendikleri sanat türleri incelendiğinde elde edilen alt temaların yalnızca üç tane olduğu görülmektedir. Farklı sanat türlerine ilişkin öğrencilerin farkındalık sahibi olmadıkları söylenebilir. Ortaokul öğrencilerinin “ilgilendikleri sanat türü” bağlamındaki görüşlerinden yapılan doğrudan alıntılar şu şekildedir:

“Mimari, müzik ve resim...Mimari eserleri incelemeyi seviyorum. Onların nasıl yapıldığını öğrenmek, onları incelemek bence çok güzel” (Berrin)

“Müzik... melodika çalmayı hatta kendi bestelerimi yapmayı seviyorum” (Yiğit),

“Derslerden çok zaman bulamasam da her boş zamanında resim yapmayı çok seviyorum” (Duygu)

Ortaokul öğrencilerinin sanatsal ilgi teması “günlük yaşamlarında sanat” alt teması bağlamındaki bulgular Tablo 4'de şu şekilde verilmiştir:

Tablo 4. Ortaokul öğrencilerinin günlük yaşamlarında sanat

Karakalem Resim

Fotoğrafçılık

Müzik (Enstrüman çalma/melodika)

Tablo 4’te görüldüğü gibi ortaokul öğrencilerinin “günlük yaşamlarında sanat” alt temasına ilişkin yapılan doğrudan alıntılar şu şekildedir:

“Ben fotoğraf çekmeyi çok seviyorum. Günlük yaşamımda sık sık fotoğraf çekerim” (Duygu),
“Karakalem resim yapıyorum fırsat buldukça. Zaten resim yapmayı çok severim” (Berrin),
“Melodika çalmayı çok severim. Beni dinlendirir” (Yiğit).

Ortaokul öğrencilerinin sanatsal ilgi teması “sanat eleştirisi yapma” alt teması bağlamındaki görüşleri Tablo 5’te şu şekilde verilmiştir:

Tablo 5. Ortaokul öğrencilerinin sanat eleştirisi yapmaya ilişkin görüşleri

Bir sanat eserini yorumlayamama

Hangi renkler olduğuna bakma

Nasıl yapıldığını söyleme

Tablo 5’te de görüldüğü gibi ortaokul öğrencileri çözümleme aşamasının bir boyutu olan renkler ve nasıl yapıldığı (teknik) dışında bu aşamaya ilişkin bir görüş belirtmemişlerdir. Sanat eserini yorumlayamadıklarını genel olarak ifade etmişlerdir. Ortaokul öğrencileri bu alt tema altında yapılan doğrudan alıntılar şu şekildedir:

“Yorumlayabilirim mesela hangi renklerin kullanıldığını, nasıl yapıldığını” (Duygu),
“Nasıl yapıldığını tahmin edebilirim” (Berrin),
“Yorumlayamam” (Yiğit) biçimindedir.

Ortaokul öğrencilerinin sanatsal ilgi teması “bildikleri sanatçılar ve eserleri” alt teması bağlamında görüşleri Tablo 6’da şu şekilde verilmiştir:

Tablo 6. Ortaokul öğrencilerinin “bildikleri sanatçılar ve eserleri”

Sanat Türü	Sanatçı	Eseri
Resim	Picasso	-
Müzik	Beethoven	9. senfoni
		5. senfoni
		Fur elise
		Alice sonatı
	Mozart	-

Tablo 6’da görüldüğü gibi ortaokul öğrencilerinin yalnızca Picasso, Beethoven ve Mozart’tan söz etmiş olmaları; resim, müzik ya da farklı alanlarda hiçbir Türk sanatçıdan söz etmemeleri dikkat çekici bir bulgudur. Ortaokul öğrencilerinin sınırlı sayıda sanatçıyı ve eserini bildikleri görülmektedir. Bu alt temaya ilişkin yapılan doğrudan alıntılar şu şekildedir:

“Picasso’yu biliyorum” (Duygu), “Beethoven biliyorum, Picasso’yu biliyorum, Mozart var. 9. Senfoni çok güzel, 5. Senfoni var, Fur Elise var, Alice sonatı en sevdiğim” (Berrin) biçimindedir.

Ortaokul öğrencilerinin sanatsal ilgi teması “sanat galerisine gitme isteği” alt temasına ilişkin görüşleri Tablo 7’de şu şekilde verilmiştir:

Tablo 7. Ortaokul öğrencilerinin sanat galerisine gitme isteklerinin gerekçeleri

Sanat eserlerini inceleme

Sanatçıların farklı duygularını anlatım biçimlerini gözlemleme

Öğrencilerin tümü sanat galerisine gitmek istediklerini belirtmişler; gerekçe olarak da sanat eserlerini incelemek istediklerinden ve sanatçıların eserlerine duygularını nasıl aktardığını gözlemlemek istediklerinden söz etmişlerdir. Ortaokul öğrencilerinin görüşlerinden yapılan bu alt temaya ilişkin doğrudan alıntılar şu şekildedir:

“İnsanların yaptığı resimleri duyguları anlatışını görmek isterim” (Berrin) biçimindedir.

Ortaokul öğrencilerinin “sanatın katkıları” teması bağlamındaki görüşleri Tablo 8’de şu şekilde verilmiştir:

Tablo 8. Ortaokul öğrencilerinin sanatın katkıları

Kaliteli boş zaman geçirme
Görsellerden anlam çıkarabilme/yorumlayabilme
Sosyalleşme
Sanat deneyimi kazanma

Ortaokul öğrencileri sanatı bir sosyalleşme, boş zaman geçirme aracı olarak gördüklerini belirtirken; sanatın yorum yapmalarını ve deneyim kazanmalarını sağladığını belirtmişlerdir. Bu temaya ilişkin ortaokul öğrencilerinin görüşlerinden yapılan doğrudan alıntılar şu şekildedir:

“Öğrenirsin o sanatla ilgili bir şeyler; yeni tecrübe kazanırsın” (Yiğit),

“Sosyalleşmemi sağlar, yeni bilgiler öğrenmemi sağlar” (Duygu),

“Boş zamanlarımda vakit geçiriyorum, görsel yorumlamamı açıyor biraz” (Berrin).

Ortaokul öğrencilerinin görsel sanatlar/Sosyal bilgiler dersleri teması altında “Sosyal bilgiler dersini sevme durumları ve gerekçeleri” alt temasına ilişkin görüşleri Tablo 9’da şu şekilde verilmiştir:

Tablo 9. Ortaokul öğrencilerinin Sosyal bilgiler dersini sevme durumları ve gerekçeleri

Eğlenceli içerik
Tarihi bilgilerden hoşlanma
Çevreyi tanıma
Haklar
Sorumluluk
Devlet işleri

Ortaokul öğrencilerinin Sosyal bilgileri sevme gerekçeleri incelendiğinde genelde günlük yaşamlarını kolaylaştıracak boyutları (haklar sorumluluklar, devlet işleri) ifade ettikleri görülmektedir. Bunun yanı sıra dersi eğlenceli bulma ve tarihi bilgilerden hoşlanma ifade edilen diğer gerekçelerdir. Ortaokul öğrencilerinin “Sosyal bilgiler dersini sevme durumları ve gerekçeleri” alt temasına ilişkin yapılan doğrudan alıntılar şu şekildedir:

“Çok güzel bir ders, eğlenceli, tarihi öğrenmek bence çok güzel” (Berrin),

“Çünkü yeni bilgiler öğrenmemi sağlıyor, çevremi öğrenmemi sağlıyor” (Duygu),

“Haklarımızı öğretiyor, sorumluluklarımızı öğretiyor, ne gibi devletten yardımlar alabiliriz onları öğretiyor” (Yiğit)

Ortaokul öğrencilerinin “görsel sanatlar dersini sevme gerekçeleri” alt teması bağlamında görüşleri Tablo 10’da şu şekilde verilmiştir:

Tablo 10. Ortaokul öğrencilerinin görsel sanatlar dersini sevme gerekçeleri

Rahatlatıcı etki
Resim yapmaktan hoşlanma
Derste resim yapmaya zaman ayırma olanağı bulma
Kendini resimle anlatmak

Ortaokul öğrencileri resim sanatını sevme gerekçelerini rahatlama, kendini ifade etme gibi gerekçelerle belirtmişlerdir. Bu temaya ilişkin ortaokul öğrencilerinin görüşlerinden yapılan doğrudan alıntılar şu şekildedir:

“Resim yapmak yani zevk alıyorum resim yaparken, güzel” (Yiğit),

“Resim yapıyoruz sonra resimlerle kendimizi anlatmaya çalışıyoruz renklerle falan” (Duygu),

“Mesela bazen resim çizemiyorum çünkü vaktim kalmıyor bazen ders çalıştığım için görsel sanatlar dersinde çizebiliyorum” (Berrin) biçimindedir.

Ortaokul öğrencilerinin görsel sanatlar/Sosyal bilgiler teması “Sosyal bilgiler dersinin işlenme biçimi” alt temasına ilişkin görüşleri Tablo 11’de şu şekilde verilmiştir:

Tablo 11. Ortaokul öğrencilerinin Sosyal bilgiler dersinin işlenme biçimine ilişkin görüşleri

Web sitelerinden yararlanma

Not aldırma

Anlatım

Soru-yanıt

Test çözme

Ders kitabından işleme

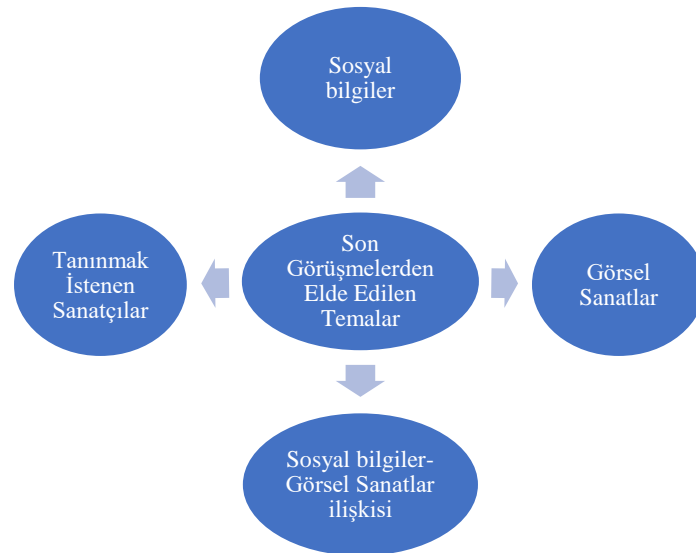
Ortaokul öğrencilerin belirttiği boyutlar incelendiğinde derslerin öğretmen merkezli, genellikle tek bir yazılı materyal takip edilerek ve sınav odaklı işlendiği söylenebilir. Ortaokul öğrencileri “Sosyal bilgiler dersinin işleme biçimine ilişkin yapılan doğrudan alıntılar şu şekildedir:

“Hoca tahtadan ... açıyor ondan yazı yazdırıyor bize anlata anlata konu işliyor, soru çözüyoruz, test kitabımız var onlardan da soru çözüyoruz” (Berrin),

“Öğretmen tahtadan böyle bir etkileşim açıyor ondan biz onu okuyarak deftere yazıyoruz bazen de kitaptan gidiyoruz” (Duygu),

“Hoca tahtadan bilgi açıyor onu yazıyoruz ondan sonra işte o bilgileri anlatıyor hoca ondan sonra bazen sorular çıkınca sırayla soru çözdürüyor bize” (Yiğit)

Öğrencilerle uygulama süreci sonrası gerçekleştirilen son-görüşmelerden elde edilen temalar Şekil 4’te şu şekilde verilmiştir:

Şekil 4. Son-görüşmelerden elde edilen temalar

Son görüşmelerden elde edilen bulgular incelendiğinde Sosyal bilgiler, Görsel Sanatlar, Sosyal bilgiler-Görsel Sanatlar ilişkisi ve tanınmak istene sanatçılar olmak üzere 4 tema elde edildiği görülmektedir. Ortaokul öğrencilerinin ESÖM ile bütünleştirilmiş Sosyal bilgiler uygulamaları sonrası Sosyal bilgiler derslerine ilişkin görüşleri Tablo 12’de şu şekilde verilmiştir:

Tablo 12. Ortaokul öğrencilerinin ESÖM ile bütünleştirilmiş Sosyal bilgiler dersine ilişkin görüşleri

Sanat eseri yorumlama

Sanat galerisi gezme

Sanal müze gezme

Hikâye yazma

Sosyal bilgileri daha akıcı bulma

Yeni şeyler öğrenme

Akıcı konuşma becerisi kazandırma

Eğlenceli olma

Sosyal bilgiler dersini daha çok sevme

Kendi ülkesi ve farklı ülkelerle ilgili yeni bilgiler edinme

Çevreyi daha ayrıntılı gözleme ve tanıma

Tablo 12’de görüldüğü üzere ortaokul öğrencileri ESÖM ile bütünleştirilmiş Sosyal bilgiler derslerine ilişkin olarak bir sanat eserini yorumlama, sanal sanat galerisi gezme, akıcı konuşma, eğlenceli bulma, dersi daha çok sevme, yeni bilgiler öğrenme gibi görüşler belirtmişlerdir. Bu bağlamda ortaokul öğrencilerinin sanatla işlenen Sosyal bilgiler derslerini hem akademik hem de duyuşsal açıdan katkı sağlayıcı ifadelerle betimledikleri ve görsel sanatların yanı sıra yakın çevrelerine, farklı ülkelere ve dünyaya ilişkin yeni bilgiler edindikleri görülmektedir. Ortaokul öğrencilerinin “Sosyal bilgiler” temasına ilişkin görüşlerinden yapılan doğrudan alıntılar şu şekildedir:

“Olumsuz yanları yok olumlu yanları şunlar ders çok güzel tabloları yorumluyoruz sanal müze geziyoruz sanal galeri açıyoruz günlük yazıyoruz hikâye yazıyoruz” (Duygu),

“Ülkemizdeki tarihi eserler Afyon’daki doğal güzel varlıklar birçok şey” (Yiğit),

“Tablo yorumlamayı öğrendim sıcak soğuk renkleri öğrendim, sanal galeri yapmayı öğrendik” (Yiğit),

“Aslında dersler güzel dersler akıcı seviyorum keşke hiç bitmese” (Berrin) şeklindedir.

Ortaokul öğrencilerinin “görsel sanatlar” teması bağlamında görüşleri Tablo 13’te şu şekilde verilmiştir. Tablodaki görüşlerin dört tema altında toplandığı görülmektedir:

Tablo 13. Ortaokul öğrencilerinin “görsel sanatlar” temasına ilişkin görüşleri

Görsel Sanatlar	Bilgi	Tabloları daha iyi yorumlama Daha güzel resim yapma Sanat alanında kendini geliştirme
	Tutum	Sevme İlgide artış Dersi eğlenceli bulma
Sanal/Gerçek Sanat Galerisi	Bilgi edinme Ülkesiyle ilgili daha fazla şey öğrenme Merak etme Sanatçıların resimlerini görmeyi isteme Sanal sanat galerisi yapmayı öğrenme	
Tanımlanmış İstedikleri Sanatçılar	Picasso Carlo	
Sanat Eleştirisi Yapmayı Öğrenme	Konusuna bakma Sıcak-soğuk renklere bakma Ana-ara renklere bakma Ressamın ne anlatmak istediğine odaklanma Dokularına bakma	

Ortaokul öğrencilerinin “görsel sanatlar” teması bağlamındaki görüşlerinden yapılan doğrudan alıntılar şu şekildedir:

“Tabloları daha iyi yorumlamaya başladım daha güzel resim çizmeye başladım daha akıcı konuşmaya başladım.” (Duygu),

“Güzeldi daha fazla şeyler öğrenmek benim hoşuma gidiyor.” (Yiğit),

“Sosyal bilgiler dersini eskiden sevmiyordum ama sanatla karışık Sosyal bilgiler dersi bana daha da iyi geldi.” (Duygu),

“Sanatla da birleşince böyle eğlenceli oldu dersler o yüzden ben artık Sosyal bilgiler derslerini daha çok sevmeye başladım” (Berrin),

“İlk önce resmin içeriğine bakarım konusunu söylerim sonra hangi dokuların hangi renklerin kullanıldığını söylerim sanatçının ne anlatmak istediğini söylerim” (Duygu),

“Orda bazı sanatçıların yaptığı resimler var onları görmek isterim” (Duygu),

“Carlo var Picasso var o ikisinin eserlerini çok görmek isterdim” (Berrin) biçiminde ifade etmişlerdir.

Ortaokul öğrencilerinin “Sosyal bilgiler-görsel sanatlar ilişkisi” teması bağlamında elde edilen bulgular Tablo 14’te şu şekilde verilmiştir:

Tablo 14. Ortaokul öğrencilerinin “Sosyal bilgiler-görsel sanatlar” ilişkisi bağlamındaki görüşleri

Osmanlı Tarihi
Doğal güzellikler
Tarihi varlıklar
Ortaokul öğrencilerinin “Sosyal bilgiler-görsel sanatlar ilişkisi” temasına ilişkin görüşlerinden yapılan doğrudan alıntılar şu şekildedir: “ <i>Mesela bazen Pamukkale’yi yorumluyoruz ve onunla ilgili bir şeyler öğreniyoruz birde Sosyal bilgiler dersindeki böyle tarihi güzellikler ile ilgili yani bakıyoruz yorumluyoruz</i> ” (Berrin), “ <i>Eskiden yapılan şeyler Osmanlı tarihi gibi şeyler</i> ” (Duygu) şeklindedir. Ortaokul öğrencilerinin “tanımak istedikleri sanatçılar” teması bağlamında görüşleri Tablo 15’te şu şekilde verilmiştir:

Tablo 15. Ortaokul öğrencilerinin tanımak istedikleri sanatçılara ilişkin görüşleri

Picasso
Carlo
Ortaokul öğrencilerinin “tanımak istedikleri sanatçılar” temasına ilişkin görüşlerinden yapılan doğrudan alıntılar şu şekildedir: “ <i>Orda bazı sanatçıların yaptığı resimler var onları görmek isterim.</i> ” (Duygu), “ <i>Carlo var Picasso var o ikisinin eserlerini çok görmek isterdim ikisinin çok adını duydum bir de çok güzel ressamlar o ikisininkini görmek isterdim</i> ” (Berrin) biçimindedir. Ortaokul öğrencileriyle yapılan ön görüşmeler ile son görüşmeler karşılaştırıldığında öğrencilerin Sosyal bilgiler ve görsel sanatları çok daha iyi ilişkilendirdiği, günlük yaşamında sanatın yeri, sanat eserlerinin Sosyal bilgiler ile ilişkisi, sanat eleştirisi yapma gibi pek çok boyutta katkı sağladıklarını vurguladıkları göze çarpmaktadır. Uygulama süreci boyunca ortaokul öğrencilerinin görüş ve deneyimlerini kayıt altına aldıkları günlüklerin çözümlenmesinden elde edilen temalar Şekil 5’te şu şekilde verilmiştir:

Şekil 5. Günlüklerden elde edilen temalar

Şekil 5’te görüldüğü gibi öğrenci günlüklerinden elde edilen bulgular incelendiğinde duyuşsal katkı, Sosyal bilgiler, teknoloji, sanat, yaşanan sorunlar ve kültürel aktarım olmak üzere 6 tema elde edildiği görülmektedir. Ortaokul öğrencilerinin ESÖM ile bütünleştirilmiş Sosyal bilgiler uygulamaları sürecinde

yazdıkları günlüklerden elde edilen “kültürel aktarım” temasına ilişkin bulgular Tablo 16’te şu şekilde verilmiştir:

Tablo 16. Ortaokul öğrencilerinin günlüklerinde “kültürel aktarım”

Kültürel öğeler	Dil Bayrak Milli Marş Başkent
Yöresel/kültürel mutfak	Yer sofrası Nerede ne yenir Türk kahvesi
Yöresel kıyafetler	Şalvar Bindallı
Araç-gereç	Keçe Testi Fayton
Oyun	Yöresel halk oyunları Unutulan oyunlar (çelik çomak vb)
Özel günler/bayramlar	Nevruz Milli bayramlar Dini bayramlar

Ortaokul öğrencilerinin “kültürel aktarım teması ve alt temaları” na ilişkin görüşlerinden yapılan doğrudan alıntılar şu şekildedir:

“Bir milletin bağımsız olması için dil, bayrak, milli marşı olması lazım” (Aybüke),

“Eskiden yer sofrasında yemek yenirken günümüzde masada yemek yiyoruz” (Naz);

“Örneğin kıyafetler şimdi çok güzel kıyafetler giyiyoruz o zaman ise alta şalvar üst üste giyyorduk” (Ada),

“Eskiden şimdi olan şeyleri inceledik mesela eskiden fayton kullanılırken şimdi araba gibi.” (Alp);

“Çelik-çomak günümüze gelememiş” (Aybüke);

“Nevruz tablosu ilkbaharın gelişini simgeliyordu.” (Naz) görüşlerini biçiminde ifade etmişlerdir.

Tablo 17. Ortaokul öğrencilerinin günlüklerinde “Sosyal bilgiler”

İçerik	Millî mücadele döneminin zorluklarını sanat eserleri aracılığıyla kavrama
	Geçmişte yaşamın zor olduğunu anlama
	Geçmiş ve günümüzü fotoğraf ve sanat eserleri aracılığıyla karşılaştırma
Değer	Duyarlılık
	Vatanseverlik
	Estetik
	Yardımseverlik
	Dayanışma
	Bağımsızlık
	Özgürlük
	Sorumluluk
Saygı	

Kavram	Kağrı		
	Eski bayrakların anlamı		
	UNESCO		
	Keçe		
	Kepenek		
	Turizm kavramının anlamı		
	Minyatür		
	Gravür		
	Turizm		
	Turizm çeşitleri (deniz turizmi, inanç turizmi, kültür turizmi, kış turizmi...vb)		
Mekânı algılama	Mekânlar	Nemrut Dağı	
		Göbeklitepe	
		Hasankeyf	
		Ayasofya	
		Selimiye	
		Ani harabeleri	
		Ihlara vadisi	
		Pamukkale Travertenleri	
		Peribacaları	
		Efes Antik Kenti	
		İstanbul	
		Muğla	
		Antalya	
		Denizli	
		Nevşehir	
		Edirne	
		Aksaray	
		Kars	
		Adıyaman	
		Batman	
		Harita okuryazarlığı	Harita okumayı öğrenme
			Haritada il ve ilçeleri bulma
			Türkiye'nin coğrafi bölgelerini harita üzerinde öğrenme
		Mekanların özelliklerini öğrenme	Harita kullanmanın önemini kavrama
			Hangi şehirde ne ünlü olduğunu öğrenme
Önemli mekanlarının yerini öğrenme			
Yaşadığı yeri (Afyonkarahisar) tanıma	Türkiye ve dünyadaki tarihi mekanları öğrenme		
	Afyon kalesi		
	Frig vadisi		
	Ulucami		
	Kaymak		
	Lokum		
	Haşhaş		
	Sucuk		
	Ekmek kadayıfı		
	Bükme		

Ortaokul öğrencilerinin “Sosyal bilgiler” temasına ilişkin görüşlerinden yapılan doğrudan alıntılar şu şekildedir:

“Biraz Su tablosunda savaşta yaralanan askere yardım eden biri vardı şartlar bayağı zor benziyordu.” (Burak);

“Yaralı askere yardım eden Türk askeri süperdi yardımlaşmanın önemi var.” (Beren);

“UNESCO’yu öğrendik, UNESCO tarihi eserleri koruyan bir kuruluşmuş.” (Burak),

“Gravür tahta, metal vb. şeyler üzerine yapılan tahta oymacılığıymış ben bunu hiç bilmiyordum.” (Ali);

“Öğretmenim bize kağının ne olduğunu söyledi” (Alp),

“Selimiye cami, Ayasofya, Peri bacaları, Ihlara vadisi gibi yerleri öğrendik. Haritayı daha iyi öğrenmemiz gerek eğlendik.” (Naz),

“Türkiye haritasını inceleyip Türkiye’deki tarihi mekanları öğrendim.” (Sümeyye),

“Sanal galerimizde Afyon kalesi, sucuk, kaymak, lokum, ekme kadayıfı ve Ulu camiyi koyduk.” (Oğuz),

“Afyon kültürünü konuştuk ders güzel geçti” (Naz) biçiminde görüşlerini belirtmişlerdir.

Tablo 18. Ortaokul öğrencilerinin günlüklerinde “duyuşsal katkı”

Eğlenceliydi
Sosyal bilgilerde sanattan yararlanmak huzurlu hissettirdi
Sanat eserlerinde gördüğüm yerleri gezmek beni mutlu eder
Sosyal bilgiler dersini daha çok sevdim
Sanatın dahil olması Sosyal bilgileri akıcı hale getirdi
Sosyal bilgiler dersinde sanatın dahil olmasını sevmedim

Ortaokul öğrencileri “duyuşsal katkı” temasına ilişkin görüşlerini şu şekilde belirtmişlerdir:

“Ben bu Sosyal bilgiler dersini sevdim hem resimde akıcı bir şekilde öğreniyorum.” (Şerife);

“Ben bu dersi çok seviyorum eğlenceli” (Aybüke);

“Derste çok eğlendik” (Ali);

“Resimli Sosyal bilgiler dersini sevdim de sevmedim de resim mi sosyal mi işliyoruz belli değil” (Zümra) biçiminde ifade etmişlerdir.

Tablo 19. Ortaokul öğrencilerinin günlüklerinde “teknoloji”

Google earth kullanma
Emaze kullanmayı öğrenme
Sanal galeri yapmayı öğrenme
Sanal müze oluşturmayı öğrenme
Canva ile afiş tasarlamayı öğrenme
Gidemeyeceği yerleri görme
Göremeyeceği sanat eserlerini inceleme
Sanal gezi/galeri/müzelerin sağladığı olanakları keşfetme
Pandemi zamanında keşfetmek isterdim
Sanal olanakların ekonomik olduğunu kavrama
İnternette görsel ve bilgi araştırmayı ve kaydetmeyi öğrenme
Bulduğu görselleri büyütüp küçültmeyi öğrenme
Okul dışında da sanal uygulamaları kullanmaya karar verme
Her gün bu uygulamaları kullanmak isteme
Teknolojiyi kullanarak sunum hazırlamayı çok eğlenceli bulma

Ortaokul öğrencileri “teknoloji” temasına ilişkin yapılan doğrudan alıntılar şu şekildedir:

“Google earthden tarihi yerlerimizi inceledik ve bunu yaparken çok eğlendik” (Kaan),

“Bu ders çok keyifli geçti arkadaşım ile emaze programında keyifli vakit geçirdik.” (Naz),

“Emaze diye bir tane uygulama öğrendik gayet güzeldi.” (Ali),

“Bugün emazeyi öğrendik bir sunum hazırlamak çok eğlenceli ilk başta resimleri indirmekte zorlandık ama yine de yapabildik. Çok eğlendik, çok keyifliydi. Emazeyi evde de kullanacağım çünkü resimleri indirip uygulamadan açmak çok eğlenceli” (Burak),

“Sanal müzeyi çok beğendim mazot parası yok ama canlısını görsem daha iyi olurdu” (Yılmaz),

“Sanal müze ile İzmir Efes Antik kentini gezdik çoğu zaman gidemediğimiz yerleri oradan hızlıca geziyoruz ve ayrıca şöyle bir şey de var Amerika, Fransa gibi yerleri de gezebiliriz” (Zehra),

“Canva adlı uygulamada Afyon Festivali adlı ve konulu bir poster hazırladık. Canva uygulamasını kullanırken eğlendim.” (Gökçen),

“Canva uygulamasını beğendim çünkü hem eğitici hem de eğlenceli bir uygulama” (Yusuf) biçiminde ifade etmişlerdir.

Tablo 20. Ortaokul öğrencilerinin günlüklerinde “sanat”

Sanat Eleştirisi Yapma	Sanatsal tabloları yorumlamayı öğrenme	
	Fırça darbelerini öğrenme	
	Renkleri yorumlamayı öğrenme	
	Ana ve ara renkleri öğrenme	
	Sıcak ve soğuk renkleri öğrenme	
	Ressamları öğrenme	
	Sanat akımlarını öğrenme	
	Sanat türlerini öğrenme	
	Tablo türlerini öğrenme	
	Sanatta semboller	Yeşilin İslam’ı temsil ettiğini öğrenme
Türk bayrağındaki semboller ve anlamlarını öğrenme		
Osmanlı bayrağındaki üç hilalin üç kıtayı temsil ettiğini öğrenme		
Sanat eserlerine ilişkin bilgi	Sanat eseri	Duygular/Yorumlar
		En sevdiğim tablo
		Sevenlerin ve akrabaların buluşmasını çok güzel bulma
		Kullanılan renkleri çok sevme
	Düğün Ertesi: Paça Günü	Tablodaki şalı çok beğenme
		Tablonun anlamı çok ilgimi çekti
		Birlik ve beraberlik
	Bayram (Fausto Zonaro)	Bayramları sevme
		Bayramı bire bir anlatan bir eser olması
	Tablolar ve sanatçıları	Eski halıların nasıl dokunduğunu öğrenme
	Tabloyu sevme	
	Renklerin canlılığından hoşlanma	
	Gerçekçi bulmama	
Silah Arkadaşları Yaralı Asker (Ali Avni ÇELEBİ)	Dikkatimi çekti	
	Yaralı askerin yerinde olsam düşman askerine yardım etmezdim	
İstiklal Savaşında Taşıyan Kadınlar (Halil DİKMEN)	Mermi	
	Cepheye silah taşıyan kadınlar görme	
	Milli mücadelenin zor olduğunu anlama	

Milli Mücadele (Sami YETİK)	Askerlerin rütbelerini öğrenme Sarmaşıklarla dolu olmasını sevme
Siperde Mektup Okuyan Asker (Hikmet ONAT)	Okuma-yazma bilmenin önemini anlama Hüzünlenme Soğuk renklerin baskın olması Günümüz savaşları ile karşılaştırma Askerin mutluluğunun beni de mutlu etmesi
Türk Topçuları (İbrahim ÇALLI)	Milli mücadeleyi anlatma Kötü arazide topu taşımanın güçlüğünü hissetmemi sağlama Boğucu hava içini sıkması Tozlu zemin ve kasvetli hisin hoşuma gitmemesi
Keçe Terlikler	İlgisini çekme Mutluluk veren renklerin kullanılması
Deniz Kenarındaki Keşiş (Caspar David Friedrich)	Kasvetli bir tablo Yalnızlık hissi yaratma Denizin siyah olması korkutucu Soğuk renklerin baskın olması
Ölüdeniz (Muğla)	Paraşütler ilgimi çekti orada hangi sporun yapıldığını anlama Tatil turizmine bir örnek olması Renkler iç açıcı olması
Çatalhöyük	Konya'da olduğunu öğrenme Evlerin çatısız olmasının ilgi çekmesi Sıcak renklerin baskın olması Kurak ve soğuk olduğunu anlama
Uzungöl	Ayrımcılık olmaması için evlerin aynı olmasının ilgi çekmesi Renkler güzel ve rahatlatıcı Ağaçlar, deniz gibi doğal unsurlar çok güzel
Harman (Namık İSMAİL)	Çiftçiliğin zorluğunu anlama Tarımın kültürümüzün bir parçası olduğunu anlama Eskiden kullanılan zirai araçları öğrenme
Köylü Kadın ve Kağrı (Hüseyin Avni LİFİJ)	Sarı rengin baskın olması harmanı anlamasını sağlama Buğdaydan ekmek yapmanın ilgi çekici olması
Bağ Bozumu (Refik EKİPMAN)	Eskiden taşımacılıkta kağrı kullanılması ilgisini çekme Sıcak renklerin baskın Bağda sıcakta çalışmanın zorluğunu anlama
Saintes Maries'te Deniz (Vincent Van Gogh)	Çok ilgi çekici olması

	Göbeklitepe	Değişik gelme Çok beğenme
Minyatürler ve sanatçıları	Antalya Minyatürü (Tolga Yavuzlar)	En beğendiğim minyatür Deniz ve gemilerden hoşlanma Antalya'ya gitme isteği uyandırma
	İstanbul Minyatürü (Matrakçı Nasuh)	Çok karışık gelmesi En sevmediğim minyatür
	Türkiye Minyatürü (Nusret ÇOLPAN)	
	Kız Kulesi Minyatürü (Nusret ÇOLPAN)	
Mimarî eserler ve sanatçıları	Mostar Köprüsü (Mimar Hayreddin)	Çok sevme Sıcak-soğuk renkler kullanılması Geçmişe götürme Savaşta yıkıldığını, 2004 tekrar yapıldığını öğrenme Altından akan nehir çok güzel olması Renkleri çok ferahlatıcı
	Akdamar Kilisesi	
	Meryem Ana Kilisesi	Sevmeme İnanç turizmi
	Cam Minaresi	Hoşuna gitmeme Paslanmış gibi hissiyat verme

Ortaokul öğrencilerinin “sanat” teması bağlamındaki görüşlerinden yapılan doğrudan alıntılar şu şekildedir:

“Fırça darbelerini öğrendik, bu tablolara baktığımızda ne hissettiğimizi söyledik.” (Alp),

“Sıcak ve soğuk renkleri öğrendik.” (Kerem),

“Ana renkler şunlarmış sarı, kırmızı, mavi; sıcak renkler, sarı, kırmızı, turuncu, soğuk renkler, mavi, yeşil, mormuş” (Aybüke),

“Bayrakları öğrendik, bağımsızlık sembolleri vb. şeyleri öğrendik.” (Zehra),

“Fark şu birinde üç diğesinde 1 hilal var, biri yeşil biri kırmızı. Osmanlı bayrağının anlamı dini rengini ifade ettiği için yeşil, 3 hilal ise 3 kıtayı temsil ediyor” (Beren),

“Deniz Kenarındaki Keşiş tablosu bana yalnızlığı hissettiriyordu.” (Naz),

“Harman resminde genellikle sarı tonları kullanılmış, eskiden testiden su içerlermiş bu resimler bana şunu hissettiriyor eskiden hayat zormuş” (Aybüke),

“Bağ Bozumu bana sıcakta çalışıp yorulmayı hissettirdi ve sarı renk ağı basmıştı” (Ali),

“Türk Topçuları tablosunu özellikle beğenmedim çünkü boğucu, kasvetli bir yapısı vardı” (Gökçen),

“Siperde Mektup Okuyan Adam’da okuma-yazma bilen asker ailelerinden gelen mektupları okuma-yazma bilmeyenlere okuyor. Ben en çok bundan etkilendim.” (Sümeyye),

“Bayram isimli tablo dikkatimi çekti çünkü gerçekçiydi bayramı birebir anlatıyor” (Burak),

“Biraz Su tablosunda yaralanan askere yardım eden biri vardı şartlar bayağı ağıra benziyordu” (Burak),

“En sevmediğim tablo İstanbul Minyatürü çünkü çok karışık” (Beren),

“Cam Minaresi paslanmış gibi bir hissiyat verdi” (Naz),

“Çatalhöyük minyatürünü inceledik ilk yerleşim yerlerinden biriymiş” (Burak) biçiminde ifade etmişlerdir.

Tablo 21. Ortaokul öğrencilerinin günlüklerinde “ESÖM ile bütünleştirilmiş Sosyal bilgiler derslerinde yaşadıkları sorunlar”

Teknoloji kaynaklı sorunlar	Kullanılan programlara (Canva, Google Earth, Emaze...vb) girişte zorlanma İçerikleri kaydetmede güçlük çekme Programların ara yüzlerinin İngilizce olmasından kaynaklanan güçlükler Bilgisayarların donanım sorunları
Grup çalışmasından kaynaklanan sorunlar	Gruba dahil olamama Grup üyelerinin sorumluluğunu yerine getirmemesi İşbirliğine dayalı uygulamalara alışık olmama
Bireysel sorunlar	Zaman yönetimini başaramama Teknolojiyi kullanmakta zorlanma

Ortaokul öğrencilerinin “ESÖM ile bütünleştirilmiş Sosyal bilgiler derslerinde yaşadıkları sorunlar” temasına ilişkin görüşlerinden yapılan doğrudan alıntılar şu şekildedir:

“İlk başta hesaba giremedik” (Naz),

“İngilizceydi biraz zorlandık” (Osman),

“Zaman yetmedi ama bir şeyler yaptık çok eğlendik” (Ada),

“Zorluklar İngilizceydi ve kaydetmede zorlandık” (Ali),

“Ben arkadaşım Yılmaz kovduğu için yapamadım” (Mert),

“Hiçbir şey öğrenemedik çünkü bilgisayarımız açılmadı” (Yusuf) biçiminde ifade etmişlerdir.

Elde edilen bulgular incelendiğinde ön görüşmelerde ortaokul öğrencileri çok daha yüzeysel sanat bilgi ve ilgisine sahipken son görüşmeler ve günlüklerden elde edilen bulgular incelendiğinde ortaokul öğrencilerinin farklı türde sanat eserleri (tablo, minyatür, mimari, heykel...vb) ve çok sayıda Türk ve yabancı sanatçıyı tanıdıkları görülmektedir. Elde edilen bulgularda ortaokul öğrencilerinin sanat eleştirisi yapmanın yanı sıra bir sanat eserini işlenen konu ile ilişkilendirerek yorumlama, o sanat eserinden kanıtlar elde etme ve çıkarım yapma bağlamında yeterlik kazandıkları söylenebilir. Bunun yanı sıra sanata ve Sosyal bilgiler dersine ilgilerinin arttığını, dersi eğlenceli bulduklarını, estetik bakış açısı kazandıklarını ifade ettikleri görülmektedir. Bu bağlamda ESÖM ile işlenen Sosyal bilgiler derslerinin öğrencilere hem Sosyal bilgiler eğitimi hem de görsel sanatlar eğitimi bağlamında katkılar sağladığı söylenebilir. Araştırmanın nicel boyutunda kullanılan sanat eleştirisi ölçeğinden elde edilen bulgular şu şekildedir:

Tablo 22. Sanat Eleştirisi Ölçeği Deney ve Kontrol Grupları Ön-Test Puanları T-Testi Sonuçları

		<i>N</i>	<i>X</i>	<i>S</i>	<i>sd</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Sanat Eleştirisi Ölçeği	Deney ön-test	24	3.27	0.847	46.0	0.81	0.421
	Kontrol ön-test	24	3.07	0.850			

Tablo 22 incelendiğinde ortaokul öğrencilerinin ESÖM ile bütünleştirilmiş Sosyal bilgiler dersi boyutunda yapılan sanat eleştirisi ölçeği test sonuçları karşılaştırıldığında deney ve kontrol grupları arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir. ($p>.05$)

Tablo 23. Sanat Eleştirisi Ölçeği Deney ve Kontrol Grupları Son-Test Puanları T-Testi Sonuçları

		<i>N</i>	<i>X</i>	<i>S</i>	<i>sd</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Sanat Eleştirisi Ölçeği	Deney son-test	24	3.45	0.977			

<i>Kontrol son-test</i>	24	4.15	0.720	23.0	2.59	0.016
-------------------------	----	------	-------	------	------	-------

Tablo 23 incelendiğinde ortaokul öğrencilerinin ESÖM ile bütünleştirilmiş Sosyal bilgiler dersi sonrası yapılan sanat eleştirisi ölçeği test sonuçları karşılaştırıldığında deney ve kontrol grupları arasında anlamlı bir farkın olduğu görülmektedir. ($p < .05$) Bu bağlamda ESÖM ile bütünleştirilmiş Sosyal bilgiler derslerinin öğrencilerde sanat eleştirisi yapma becerisi kazandırdığı söylenebilir. Araştırmada kullanılan bir diğer ölçek dijital okuryazarlık ölçeğidir. Bu ölçekten elde edilen bulgular şu şekildedir:

Tablo 24. Dijital Okuryazarlık Ölçeği Deney ve Kontrol Grupları Ön-test Puanları t-testi Sonuçları

		<i>N</i>	<i>X</i>	<i>S</i>	<i>sd</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
<i>Dijital Okuryazarlık Ölçeği</i>	<i>Deney ön-test</i>	24	3.88	0.633	46.0	0.25	0.797
	<i>Kontrol ön-test</i>	24	3.84	0.531			

Tablo 24 incelendiğinde ortaokul öğrencilerinin ESÖM ile bütünleştirilmiş Sosyal bilgiler dersi boyutunda yapılan dijital okuryazarlık ölçeği ön test puanları test sonuçları karşılaştırıldığında deney ve kontrol grupları arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir. ($p > .05$).

Tablo 25. Dijital Okuryazarlık Ölçeği Deney ve Kontrol Grupları Son-test Puanları t-testi Sonuçları

		<i>N</i>	<i>X</i>	<i>S</i>	<i>sd</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
<i>Dijital Okuryazarlık Ölçeği</i>	<i>Deney son-test</i>	24	4.28	0.565	48	5.14	0.000
	<i>Kontrol son-test</i>	24	3.45	0.574			

Tablo 25 incelendiğinde ortaokul öğrencilerinin ESÖM ile bütünleştirilmiş Sosyal bilgiler dersi sonrası yapılan dijital okuryazarlık ölçeği test sonuçları karşılaştırıldığında deney ve kontrol grupları arasında deney grubu lehine anlamlı bir farkın olduğu görülmektedir. ($p < .05$) Bu bağlamda ESÖM ile bütünleştirilmiş Sosyal bilgiler derslerinin ortaokul öğrencilerinin dijital okuryazarlık becerileri üzerinde anlamlı bir farklılık yarattığı belirlenmiştir.

TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

ESÖM ile bütünleştirilmiş Sosyal bilgiler dersinin ortaokul öğrencilerinin sanat eleştirisi yapma becerileri üzerinde anlamlı farklılık yarattığı belirlenmiştir. Aksu ve Taşkesen (2022) yaptıkları araştırma sonuçlarına göre ortaokul öğrencilerinin pedagojik sanat eleştirisi yeterlilik algı düzeylerinin sanat eleştirisi etkinlikleri öncesinde ortalamanın üstünde olduğu, sanat eleştirisi etkinlikleri sonrasında ise anlamlı bir sonuç olmasa da yükselme göstererek iyi düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin sanat eleştirisi etkinlikleri kapsamında vermiş oldukları cevaplar incelendiğinde eleştirel yorumlama becerilerinin yeteri kadar gelişmemiş olduğu ancak gösterilen sanat eserlerine ilişkin farklı yaklaşımlar geliştirdikleri özgün ve yaratıcı cevaplar verdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Ortaokul öğrencilerinin pedagojik sanat eleştirisi etkinlikleri öncesi ve sonrasında çıkan sanatsal ürünler karşılaştırıldığında sürecin sonunda daha özgün ve yaratıcı çalışmalar ortaya koydukları, renk ve doku seçiminde daha özgür davrandıkları tespit edilmiştir. Pedagojik sanat eleştirisi etkinliklerinin ortaokul öğrencilerinin lehine hem sanat eleştirisi yapabilme bağlamında hem de sanatsal ürün ortaya koyma noktasında olumlu sonuçlar ortaya çıkardığı görülmüştür. Çelebi (2022) de sanat eğitimi programının 60-72 aylık çocukların sanat eleştirisi yapabilme ve resimleme becerilerine etkisini belirlemek üzere gerçekleştirdiği araştırmada sanat eğitimi programı uygulanan deney grubu lehine istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu araştırmada da ortaokul öğrencileri ESÖM ile bütünleştirilmiş Sosyal bilgiler dersleri sonrasında sanat eleştirisi yapmayı öğrendiklerini, sanata ilgilerinin arttığını vurgulamışlardır.

Ortaokul öğrencilerinin ESÖM ile bütünleştirilmiş Sosyal bilgiler dersi boyutunda yapılan dijital okuryazarlık ölçeği ön test sonuçları karşılaştırıldığında deney ve kontrol grupları arasında anlamlı bir fark olmadığı ancak deney ve kontrol grupları son test sonuçları karşılaştırıldığında deney grubu lehine anlamlı bir farkın olduğu görülmüştür. Bu bağlamda ESÖM ile bütünleştirilmiş Sosyal bilgiler derslerinin öğrencilerde dijital okuryazarlık becerisini kazandırdığı söylenebilir. Avcı (2013) tarafından yapılan “dijital sanat bağlamında dijital teknolojilerin güzel sanatlar eğitimine entegrasyonu: bir eylem araştırması” başlıklı doktora tezi kapsamında güzel sanatlar fakültesi öğrencilerine Web 2.0 araçları kullanarak sanat eğitimi uygulamaları gerçekleştirmiştir. Öğrencilerin dijital uygulamaları sanat eğitiminde kullanma, dijital sanat galerisi oluşturma yönünde kazanımlar elde ettikleri belirlenmiş; dijital araçların kullanımının sanatsal algılarının gelişmesine katkıda bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmada da sanat eserleri öğrencilere oluşturulan sanal sanat galerileri yoluyla gösterilmiş; hatta öğrencilerin de sanal sanat galerisi oluşturmaları sağlanmıştır. Yapılan bu uygulamaların dijital okuryazarlık becerilerini geliştirdiği belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlar birbiri ile uyumludur.

ESÖM ile işlenen Sosyal bilgiler derslerini ortaokul öğrencilerinin görüşlerine dayalı olarak değerlendirmeyi de amaçlayan bu çalışmada öğrencilerle yapılan ön görüşmeler sonucunda elde edilen temalar: Sanatsal ilgi, sanatın katkıları ve görsel sanatlar/Sosyal bilgilerdir. Öğrencilerle yapılan görüşmeler sonucunda ise: Sosyal bilgiler, görsel sanatlar, Sosyal bilgiler-görsel sanatlar ilişkisi ve tanınmak istenen sanatçılar olmak üzere dört tema elde edilmiştir. Son görüşmelerde ortaokul öğrencileri bir sanat eserini yorumlamayı öğrendiklerini, sanat eseri yorumlamanın onlarda akıcı konuşma becerisini geliştirdiğini ve resim yapma becerilerini geliştirdiğini, farklı türdeki sanat eserlerine ilişkin farkındalık geliştirdiklerini, sanat ve Sosyal bilgiler bağlamında yeni bilgiler edindiklerini, Sosyal bilgiler derslerini eğlenceli bulduklarını, Türkiye/farklı ülkelerle ilgili yeni bilgiler edindiklerini ve sanal sanat galerisi yapmayı öğrendiklerini ifade etmişlerdir. Öğrenciler uygulama sürecinde yazdıkları günlüklerde de sanal müze gezmenin katkıları olduğunu ancak o eserleri bizzat o yerlere giderek görmek istediklerini belirtmişlerdir. Güngör Akıncı ve Dilek (2012) yaptığı çalışmada; Sosyal bilgiler öğretiminde temsili resim kullanımının, anlama ve öğrenmeyi kolaylaştırma, kalıcı öğrenmeyi sağlama, derse katılımı ve ilgiyi artırma, yaratıcı düşünme, eleştirel düşünme ve empati kurma becerilerini geliştirdiği sonucuna ulaşmışlardır. Bu bağlamda iki çalışmanın sonuçlarının benzer olduğu görülmektedir. Epstein & Dauber (2016) tarafından 400 ortaokul öğrencisi üzerinde gerçekleştirilen çalışmada da aile katımlı sanat gönüllüleri ile Sosyal bilgiler dersleri yürütülmüştür. Araştırma sonucunda, ortaokul öğrencilerinin sanata ilişkin farkındalıklarının arttığını, farklı sanat türlerine yönelik olumlu tutumlar ve kendi tercihlerini geliştirdikleri; sanat eserlerinde beğendikleri ve beğenmedikleri yönleri ifade edebildikleri; öğrenci yorumlarının, erken ergenlerin somut düşünceden soyut düşünceye geçişlerindeki farklılıkları yansıttığı belirtmişlerdir. Araştırma sonucunda Sosyal bilgiler dersinde sanattan ve sanat eleştirisinden yararlanılması önerilmiştir.

Ortaokul öğrencilerinin ESÖM yaklaşımı ile bütünleştirilmiş Sosyal bilgiler derslerinin sonunda görüş ve deneyimleri yansıttıkları günlüklerin çözümlenmesi sonucunda elde edilen kültürel aktarım teması altında: Kültürel öğeler, yöresel/kültürel mutfak, yöresel kıyafetler, araç-gereç, oyun ve özel günler bayramlar olmak üzere altı altı tema elde edilmiştir. Bu bağlamda öğrencilerin kendi yöresine ve ülkesine ait kültürel öğelerini öğrendiği, geçmiş-bugün karşılaştırması yapabildikleri, eskiden kullanılan araç-gereç, oyun, kıyafet, bayram gibi öğeleri inceleyerek kültürel farkındalık bağlamında katkılar sağladıkları görülmüştür. Ortaokul öğrencileri sanat eserlerinde kültürü algılamak, fark etme, benimseme noktasında katkılar belirtmişlerdir. Kültür okuryazarlığı bağlamında Sosyal bilgiler ders kitaplarını inceleyen Çelik ve Güleç (2023) çalışmaları sonucunda kültüre ilişkin farklı türde sanatsal faaliyetlere bütün sınıf düzeylerinde yeterli oranda yer verilmediğini vurgulamışlar; bunun yanı sıra ders kitaplarında sanatsal unsurlara yer vermenin öğrencilerin kültürü daha iyi anlamalarına ve kendi kültürlerini daha iyi benimsemelerine yardımcı olacağını belirtmişlerdir. Öğrenciler de bu çalışmada sanat eserlerinin kültürü anlamalarına ve tarihsel bağlamda eserleri değerlendirmeye yardımcı olduğu biçiminde görüş belirtmişlerdir. Güngör Akıncı ve Dilek (2012) yılında yaptıkları çalışma da Sosyal bilgiler dersi tarih konularının öğretiminde resimlerden yararlanmanın öğrencilerin konuyu daha iyi anlaması ve kronolojik düşünme becerisi geliştiği sonucuna ulaşmışlardır. Bu açıdan çalışma sonuçları birbirini destekler niteliktedir.

Ortaokul öğrencilerinin günlüklerinden elde edilen ikinci tema Sosyal bilgilerdir. Bu tema altında: İçerik, değer, kavram, mekân algılamak olmak üzere toplam dört altı tema yer almaktadır. Değerler altı temasında ortaokul öğrencilerinin duyarlılık, vatanseverlik, estetik, yardımseverlik, dayanışma, bağımsızlık, özgürlük, sorumluluk, saygı gibi değerlerden söz ettikleri belirlenmiştir. Bunun yanı sıra

kavramlar alt temasında ortaokul öğrencileri günlüklerinde kağıt, eski bayrakların anlamı, UNESCO, keçe, kepenek, turizm, minyatür, gravür gibi kavramları, öğrendiklerini ifade etmişlerdir. Mekân algılama alt temasında; mekanlar, harita okuryazarlığı ve mekanların özelliklerini öğrenme alt temaları yer almaktadır. İnanç (2023) “görsel sanatlar dersinde değer gelişimi yaklaşımlarıyla vatanseverlik değerinin kazandırılmasına yönelik bir araştırma” başlıklı araştırmasında; “değer belirginleştirmeye yönelik hazırlanmış olan değer tercih çizelgeleri ve değer belirginleştirme etkinlik formları öğrencilerde vatanseverlikle ilişkili değerlere yönelik farkındalık yarattığını ve vatanseverlik değerinin kazandırılmasında etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Aynı zamanda ahlaki ikilem etkinliklerinin vatanseverlik değerinin kazandırılmasında etkili olduğu vurgulamıştır. Bu araştırmanın sonuçları birbiriyle uyumludur.

Ortaokul öğrencilerinin ESÖM ile bütünleştirilmiş Sosyal bilgiler uygulamaları sürecinde yazdığı günlüklerden elde edilen “duyuşsal katkı” temasında ortaokul öğrencileri ESÖM ile işlenen Sosyal bilgiler derslerini sevdiklerini ve eğlenceli bulduklarını, dersler sayesinde kendilerini daha iyi ifade ettiklerini belirtmişlerdir. Özellikle sanal galerilerin kullanmayı ve sanal galeri geliştirmeyi sevdiklerini belirtmişlerdir. Selanik Ay (2020) da Sosyal bilgiler dersinde efsanelerden yararlanmada dijital öykülemeyi kullanmış bu tür teknoloji destekli uygulamaların dersi sıkıcılıktan kurtardığını, öğrencilerin araştırma becerilerini de destekleyerek tarihi ve coğrafi bilgileri edindiklerini ifade etmiştir. Bu bağlamda sanal galerilerin de kullanılması ile gerçekleştirilen uygulama sürecinin ortaokul öğrencileri üzerinde de benzer sonuçlar ortaya koyduğu görülmektedir. Bu bağlamda iki araştırmanın sonuçları birbiriyle uyumludur.

Ortaokul öğrencilerinin ESÖM ile bütünleştirilmiş Sosyal bilgiler uygulamaları sürecinde google earth, emaze, canva gibi web-2 teknolojilerini kullanmayı öğrendikleri, çok eğlendikleri, bu uygulamalar sayesinde gidip göremeyecekleri yerleri görme, inceleyemeyecekleri sanat eserlerini eleştirme olanağı kazandıkları, küçük çocuk ve yaşlılar açısından sanal gezi/ galeri/müzelerin olanaklarını keşfettiler, pandemi zamanında da keşfetmek istedikleri, sanal olanakların ekonomik olduğunu kavradıkları, internette araştırma yapma, sınıflandırma ve kaydetmeyi öğrendikleri, bulunduğu görselleri büyütüp küçültmeyi öğrendikleri ve okul dışında da sanal uygulamaları kullanmayı istediklerini, bu uygulamaları günlük yaşamlarında da kullanmak istedikleri, teknoloji kullanarak sunum hazırlamayı eğlenceli bulduklarını belirtmişlerdir. Ortaokul öğrencilerinin sözünü ettiği katkılar dijital okuryazarlık, medya okuryazarlığı, finansal okuryazarlık, eleştirel düşünme gibi becerilerle ilişkilendirilebileceği gibi, estetik, tutumluluk gibi değerlerle de ilişkilendirilebilir. Ancak öğrenciler bu programları (canva, google earth, emaze...vb) kullanırken girişte zorlandıklarını, içerikleri kaydetmede güçlük çektiklerini, programların ara yüzlerinin İngilizce olmasından dolayı zorlandıklarını, gruba dahil olamadıklarını, grup arkadaşlarının sorumluluklarını yerine getirmediğini, sürelerinin yetmediğini ve bilgisayarları kullanmakta zorlandıklarını da belirtmişlerdir. Alanyazın incelendiğinde Sosyal bilgiler dersinde sanal müze kullanımına ilişkin olarak ortaokul öğrencilerinin dersi daha eğlenceli bulma ve bilgilendirici olma, derse yönelik tutumlarını olumlu etkileme yönünde görüşler ifade ettikleri araştırmalar (Çınar, Utkugün ve Gazel, 2021; Turgut, 2015) mevcuttur. Benzer şekilde Sosyal bilgiler derslerinde Web 2.0 araçlarının kullanımının dersi eğlenceli hale getirdiği, öğrencilerin derse karşı ilgilerinin arttığı ve kalıcı öğrenmeler gerçekleştiği sonuçlarına ulaşan araştırmaların (Kantekin, 2023; Yılmaz, 2022; Sevigen, 2022; Mert, 2023) sonuçları bu araştırmanın sonuçları örtüşmektedir.

Ortaokul öğrencilerinin ESÖM ile bütünleştirilmiş Sosyal bilgiler uygulamaları sürecinde yazdıkları günlüklerde ve yapılan son görüşmelerde sanat teması altında; sanat eleştirisi yapmayı öğrendiklerini, sıcak-soğuk, ana-ara renkleri öğrendiklerini belirtmişlerdir. Devci (2009) de öğretmen adaylarının kültür algılarını portfolyolar aracılığıyla belirlemeyi amaç ettiği araştırması sonucunda kültürü ifade ederken el sanatları ve sanat eserleri gibi öğelerine öğretmen adaylarının yer verdiğini ortaya koymuştur. Türkkan (2008) yılında yaptığı araştırmada; öğrencilerin görsel kültür çalışmaları aracılığı ile konulara ilişkin eleştirel bir bakış açısı yansıttıkları sonucuna ulaşmıştır. Dolayısıyla sosyal bilgilerin önemli bir boyutunu oluşturan kültür ve kültürel aktarım bağlamında sanatın etkisini ortaya koyan ve araştırma sonuçlarını destekleyen araştırmalar olduğu görülmektedir. Bu araştırmada da sanat eleştirisinin yanı sıra sanat eserlerinin Sosyal bilgiler ve kültürle ilişkisine ilişkin öğrencilerin yaptığı yorumlar ve görüşlerine ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçlar ışığında şu önerilerde bulunulabilir:

- Sanatla bütünleştirilmiş Sosyal bilgiler derslerinde sanatı eğitsel bir araç olarak yararlanmaya yönelik farklı türde nitel ve karma araştırmalar gerçekleştirilebilir.
- Sosyal bilgiler dersini sanatla bütünleştirmek için Feldman modelinden farklı modeller kullanılarak çeşitli araştırmalar gerçekleştirilebilir.

- Farklı sınıf düzeylerinde, öğrenme alanlarında, değerler eğitimi ya da beceri kazandırma odaklı sanat temelli Sosyal bilgiler bağlamında araştırmalar gerçekleştirilebilir.
- Ortaokul öğrencilerinin Sosyal bilgiler tutumlarını geliştirmede sanat temelli Sosyal bilgiler uygulamalarından yararlanılabilir.

KAYNAKÇA

- Akhan, N. E. (2013). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının sanat algıları ve sanat konularının öğretimine yönelik görüşleri. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(ÖYGE Özel Sayısı), 146-169.
- Aksu, M. ve Taşkesen, S. (2022). Ortaokul Öğrencilerinin Pedagojik Sanat Eleştirisi Algı Düzeylerinin ve Sanat Eleştirisi Etkinliklerinin Sanatsal Çalışmalarına Yansımaları. *International Journal of Fine Arts Education Research (UGSEAD)*, 5(2).
- Akyol, C. (2022). *Sanat temelli Sosyal bilgiler eğitimi: bir eylem araştırması*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Avcı, E. (2013). *Dijital sanat bağlamında dijital teknolojilerin güzel sanatlar eğitimine entegrasyonu: bir eylem araştırması*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Burstein, J., & Knotts, G. (2010). Creating connections: Integrating the visual arts with social studies. *Social studies and the Young Learner*, 23(1), 20-23.
- Çelik, M. E., & Güleç, S. (2023). 5, 6. Ve 7. Sınıf Sosyal bilgiler öğretim programı kazanımlarının ve ders kitaplarının kültür okuryazarlığı açısından incelenmesi. *Journal of the Cukurova University Institute of Social Sciences*, 32(2). DOI: 10.35379/cusosbil.1247497
- Creswell, J. W., & Clark, V. L. P. (2007). *Designing and conducting mixed methods research*. Sage publications.
- Çelebi, S. (2022). *Sanat eğitiminin okul öncesi dönem çocuklarının sanat eleştirisi yapabilme ve resimleme becerilerine etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Çetinkaya Aydoğdu, C. (2024). *Sosyal bilgiler dersinde sanat temelli değer eğitimi: bir eylem araştırması*. (Yayımlanmamış Doktora tezi). Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Eskişehir.
- Çınar, C., Utkugün, C. ve Gazel A. A. (2021). “Sosyal bilgiler Dersinde Sanal Müze Kullanımı Hakkında Öğrenci Görüşleri. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 16, 150-170. <https://doi.org/10.20860/ijoses.1017419>
- Deveci, H. (2009). Sosyal bilgiler dersinde kültürden yararlanma: öğretmen adaylarının kültür portfolyolarının incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(28),1-19.
- Epstein, J. L., & Dauber, S. L. (2016). Effects on students of an interdisciplinary program linking social studies, art, and family volunteers in the middle grades. In *Cognitive and Moral Development, Academic Achievement in Adolescence* (pp. 318-348). Routledge.
- Feldman, E.B. (1982). *Varieties of visual experience*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Feldman, E.B. (1994). *Practical art criticism*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall
- Güngör Akıncı, B. A., ve Dilek, D. (2012). Sosyal bilgiler Öğretiminde Temsilî Resim Kullanımıyla Tarihsel Düşünme Becerilerinin Geliştirilmesi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 36(36), 5-27.
- Gürdoğan Bayır, Ö. (2010). *Sosyal bilgiler dersinde güncel olaylardan yararlanmanın öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerine etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- How to Connect Social Studies and Art. Brainninjawp. (<https://brainninja.ca/connecting-social-studies-and-art/>)

- İbrahimoglu, Z. (2010). *6. sınıf Sosyal bilgiler dersinde örnek olay kullanımının öğrencilerin akademik başarıya karşı tutum ve eleştirel düşünme becerileri üzerine etkileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- İnanç, C. (2023). *Görsel sanatlar dersinde değer geliştirme yaklaşımlarıyla vatanseverlik değerinin kazandırılmasına yönelik bir araştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Jones, R. A. (2008). Developing high school students' ability to write about their art through the use of art criticism practices in sketchbooks: A case study. (Unpublished master's dissertation, The Ohio University, Athens).
- Kantekin, M. (2023). *6. Sınıf Sosyal bilgiler dersinde kültürel miras konularının öğretiminde web.2 araçlarının kullanımı*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Eskişehir.
- Karip, F. (2012). *İlköğretim 7. sınıf öğrencilerinin kültürel mirasın korunması bilincine yönelik hazırbulmuşluk düzeylerinin ölçülmesi (Ağrı ili örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ağrı.
- Mert, B. (2023). *Sosyal bilgilerdersinde Web 2.0 araçları kullanımının öğrencilerin tarihsel empati ve kültürel mirasa duyarlılık kazanmalarına etkisinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Önal, M. ve Taşkesen, O. (2020). Pedagojik Sanat Eleştirisi Yeterlilik Algısı Ölçeği geliştirme çalışması. *Uluslararası Güzel Sanatlar Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 63-86.
- Özkul, O. (2005). *Kültür ve Küreselleşme* (1. Baskı). Açılım Kitap. İstanbul.
- Pala, S.M. ve Başibüyük, A. (2020). 10-12 Yaş Grubu Öğrencileri İçin Dijital Okuryazarlık Ölçeği Geliştirme Çalışması. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 14(33), 542-565.
- Recommendation of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 on key competences for lifelong learning. (2006). Official Journal of the European Union, 394(10).
- Sevigen, M. (2022). *Sosyal bilgiler dersi öğretiminde Web 2.0 araçlarının kullanılmasının öğrencilerin dijital vatandaşlık düzeyine, akademik başarısına ve ders tutumuna etkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. Samsun
- Selanik Ay, T. (2020). Sosyal bilgiler öğretiminde dijital öyküleme ile efsanelerden yararlanma: nitel bir araştırma. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(4), 1623-1638. <https://dx.doi.org/10.17240/aibuefd.2020.20.58249-613142>
- Selanik Ay, T. (2021). Kültürel Farkındalık. Ü. Ormancı & S. Çepni (Eds.) *Kuramdan Uygulamaya 21. Yüzyıl Becerileri ve Öğretimi içinde* (s. 647-664). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Sicherl-Kafol, B., & Denac, O. (2011). Through Musical Communication to Development of Competence in Culture Awareness and Expression. *Online Submission*, 8(2), 129-136.
- Taylor, J. A., Monck, T., & Ayoub, S. (2014). Arts integration in the social studies: Research and perspectives from the field. *The Councilor: A National Journal of the Social Studies*, 75(1), 5.
- Temel Eğinli, A. (2011). Kültürlerarası Yeterliliğin Kazanılmasında Kültürel Farklılık Eğitimlerinin Önemi. *Öneri Dergisi*, 9(35), 215-227.
- Tuncel, G., ve Gürsoylar, G. (2017). Sosyal bilgiler dersinde öğrencilerin gözüyle medya: sanat temelli bir araştırma. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(44), 655-674.
- Turgut, G. (2015). *Sosyal bilgiler dersinde bir eğitim aracı olarak sanal müzelerden yararlanma*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Aydın.
- Türkkan, B. (2008). *İlköğretim görsel sanatlar dersi bağlamında görsel kültür çalışmaları: Bir eylem araştırması*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

Universal Declaration on Cultural Diversity. (2001). (Adopted by the General Conference of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization), 31(2). (chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.ohchr.org/sites/default/files/diversity.pdf adresinden erişilmiştir)

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Zwirn, S., & Libresco, A. (2010). Art in social studies assessments: An untapped resource for social justice education. *Art Education*, 63(5), 30-35.